

สังขยาปกาสกปกรณ์และฎีกาแปล

(39) 1 ละอองที่ละเอียด ควรแกอารมณ์ของทิพยจักขุ หาเป็น อารมณ์ของประสาทจักขุไม่ ชื่อว่า "ปรมาณู" ๑ 1

36 ปรมาณู (ปรมาณ) เป็น 1 อณู (อณ) 36 อณูเป็น 1 ศัซซารี (ศชชารี) ศัซซารีเหล่านั้นจำนวนเท่ากันเหมือนกัน (36 ศัซซารี) ชื่อว่า 1 รตเรณู (รตเรณ) ๑ 2

36 รตเรณูเป็นที่รู้จักว่าเป็น 1 ลิกขา (ลิกขา) 7 ลิกขาชื่อว่า 1 อุกา (อุกา) 7 อุกาเป็น 1 ธัญดุมาสะ (ธัญดุมาส) 7 ธัญดุมาสะกล่าว กันว่าเป็น 1 อังคูลี (อังคูลี = นิ้ว) ๑ 3

12 อังคูลีกล่าวกันว่าเป็น 1 วิทติ (วิทติ = คืบ) 2 วิทติ เป็น 1 หัตตะ (หตตะ = ศอก) หนึ่ง คำว่า "รตนะ" นั้นเรียกชื่อว่า "หัตตะ"² ๑ 4

(40) 4 หัตตะเป็นที่รู้จักว่าเป็น 1 พยามะ (พยาม = วา) 25 พยามะเป็น 1 อุสกะ (อุสกะ) 80 อุสกะเป็น 1 คาวุตะ 4 คาวุตะ ชื่อว่า 1 โยชนะ (โยชน = โยชน) โยชนะนั้นนับได้ 8000 พยามะ ๑ 5

4 หัตตะเป็นที่รู้จักว่าเป็น 1 พยามะ 2,000 พยามะนั้นเป็น 1 คาวุตะ 4 คาวุตะกล่าวกันว่าเป็น 1 โยชนะ ๑ 6

1 ตัวเลขที่อยู่ในวงเล็บหมายถึงเลขหน้าของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ซึ่งสังขยาปกาสกปกรณ์และฎีกาภาควิชาภาษาไทยมีอยู่

2 พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน คำว่า "หัตตะ" และ "รตนะ" มีความหมายโดยนัยเดียว

- 125 หัตตะเป็นที่รู้จักว่าเป็น 1 กรีสะ (กรีส) หนึ่ง 64
 กรีสะนั้นเป็น 1 คาวี¹ (คาวี) 4 คาวีเป็น 1 โยชนะ ฯ 7
- 500 ชัฏฐุเป็น 1 โกสะ (โกส) และ 4 โกสะเป็น 1
 คาวุตะ แม 4 คาวุตะกลาวกันว่าเป็น 1 โยชนะ ฯ 8
- (41) ประมาณ² 1,000 หัตตะกลาวกันว่าเป็น 1 สรุสกะ
 (สรุส) 8 สรุสกะเป็น 1 คาวี 4 คาวีเป็น 1 โยชนะ ฯ 9
- ประมาณ 14 หัตตะกลาวกันว่าเป็น 1 พลุสกะ (พลุส)
 80 พลุสกะนั้นเป็นที่รู้จักว่าเป็น 1 คาวี 4 คาวีเป็น 1 โยชนะ ฯ 10
- ประมาณ 7 หัตตะกลาวกันว่าเป็น 1 สรีรุสกะ (สรีรุส)
 80 สรีรุสกะนั้นเป็นที่รู้จักว่าเป็น 1 คาวี 4 คาวีเป็น 1 โยชนะ ฯ 11
- 7 หัตตะเป็นที่รู้จักว่าเป็น 1 หัตตะ (หตต = ไม่เท่า) และ
 20 หัตตะเป็น 1 อุสกะ 80 อุสกะเป็น 1 คาวี 4 คาวีเป็น 1 โยชนะ ฯ 12
- (42) 175 รตนะ (รตน = สอก) เป็นที่รู้จักว่าเป็น 1 กรีสะ
 หนึ่ง 64 กรีสะนั้นเป็น 1 คาวี 4 คาวีเป็น 1 โยชนะ ฯ 13
- 28 หัตตะกลาวกันว่าเป็น 1 อัพันตระ (อพันทร) และ 400
 อัพันตระนั้นเป็น 1 คาวี 4 คาวีเป็น 1 โยชนะ ฯ 14
- 500 ชัฏฐุเป็น 1 โกสะ 28 หัตตะเป็น 1 อัพันตระ 175
 หัตตะเป็น 1 กรีสะ ฯ 15

¹คำว่า "คาวุตะ" และ "คาวี" มีความหมายอย่างเดียวกัน คูวิธานิพนธ์
 ฉบับนี้ หน้า 73 และหน้า 191

²คำว่า "ประมาณ" ที่อยู่หน้าชื่อหน่วยต่าง ๆ ในวิธานิพนธ์ฉบับนี้ ไม่ได้
 แปลว่า "กะ, กำหนด, ตะเน, คาค, หมายถึง" ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน แต่
 หมายความว่า "ขนาด, จำนวน"

บุคคลทั้งหว่านพืช 4 อัมมณะ¹ (อุมมณ) ในเนื้อที่ 175 หักตะ
และเนื้อที่ 4 อัมมณะนั้นกล่าวกันว่าเป็น 1 กรีสะ ฯ 16

(43) โคजाฝูงเหยียดคอและหางออกไป สรีระของโคजाฝูง
นั้นยาวเท่าไร อุสกะที่กำหนดเอาสรีระของโคजाฝูงนั้นเป็นประมาณเป็น
1 สรีรุสกะ ฯ 17

โคजाฝูงวิ่งเต็มที่แล้วกระโดดไปสุดแรงเกิด ที่ (ความไกล)
ที่โคजाฝูงนั้นกระโดดไปเป็น 1 อุสกะ เรียกว่า "พลุสกะ" ฯ 18

เสียงของโคजाฝูงคว่ำที่เปล่งออกดังออกไปไกลเท่าไร ขนาด
ของความไกลที่ถือเอาเสียงของโคजाฝูงนั้นเป็นประมาณเป็น 1 อุสกะ
เรียกว่า "สรูสกะ" ฯ 19

มาตราวักระยะจบ

(44) 1 ปลตะ (ปลต) เป็น 1 กุทวะ (กุทว) หนึ่ง 4
มฺฐิ (มฺฐิ) เป็น 1 กุทวะ 5 กุทวะเป็น 1 มฺฐิ ฯ 20

ส่วนที่ 3 ของมฺฐิ ($\frac{1}{3}$ ของมฺฐิ) เป็นที่รู้จักกันว่าเป็น 1
ทะนานของชาวมคธ (มคธนาพี) 3 ทะนานของชาวมคธเรียกกันว่าเป็น
1 อาพฺหะ (อาพฺท) ฯ 21

หนึ่ง 4 กุทวะท่านกำหนดให้เป็น 1 ปັตตะ (ปฺตต) หนึ่ง 6
ปลตะเป็น 1 ปັตตะ และ 1 ปลตะเป็น 1 ปັตตะ ฯ 22

(45) ปັตตะนั้น (ขนาด 1 ปลตะเป็น 1 ปັตตะ) เรียกกัน
ว่าเป็น 1 นาพี (ทะนาน) และเป็นทะนานขนาดย่อม (ชฺุฑฺทฺทนาพี) 4
ทะนานขนาดย่อมนี้กล่าวกันว่าเป็น 1 อาพฺหะ ฯ 23

¹คำว่า "อัมมณะ" และ "อัมพะณะ" มีความหมายอย่างเดียวกัน ในวิชา...

- 1 อापทกะเป็นที่รู้จักว่าเป็น 1 ตุมพะ (ตุมพ) หนึ่ง 4
 อापทกะเป็น 1 โทณะ (โทณ) 4 โทณะเป็นที่รู้จักว่าเป็น 1 มาธิกา
 (มาธิกา)¹ 11 โทณะเป็น 1 อัมมณะ ฯ 24
- 10 อัมมณะเป็น 1 กุมกะ (กุมภ) 4 มาธิกาเป็น 1 ซารี (ซารี)
 20 ซารีเป็น 1 วาหะ (วาห) และ 1 วาหะเรียกว่าเป็น 1 สกฐะ (สกฐ) ฯ 25
- (46) 4 ทะนานเป็น 1 อापทกะ, 16 ทะนานเป็น 1 โทณะ,
 64 ทะนานเป็น 1 มาธิกา, 176 ทะนานเป็น 1 อัมมณะ ฯ 26
- 1760 ทะนานเป็น 1 กุมกะ, 256 ทะนานเป็น 1 ซารี, 5120
 ทะนานเป็น 1 วาหะ ฯ 27
- วาหะนั้นเป็นภาระที่บุคคลพึงใช้เกวียนขนาดใหญ่อากไป ฯ 28

มาตราดวงจบ

- (47) 4 เมล็ดข้าวเปลือก (วีหิ) เป็น 1 คุณฐา (คุณฐา)
 2 คุณฐาเป็น 1 มาสกะ (มาสก) 5 มาสกะเป็น 2 อักชะ (อกุช) 8
 อักชะเป็นที่รู้จักว่าเป็น 1 ฐณะ (ฐณ) ฯ 29
- 5 ฐณะเป็น 1 สวัณณะ (สวัณณ) 5 สวัณณะเป็น 1 นิกชะ
 (นิกุช) 10 ฐณะเหล่านั้นเป็น 1 ปละ (ปล) 100 ปละเป็น 1 ตุลา
 (ตุลา) ฯ 30
- 20 ตุลาเป็น 1 ภาระ 10 ภาระเป็น 1 สกฐะ $\frac{1}{4}$ ของวัตุ
 ที่พึงนับ เรียกว่า 1 บาท (ปาทะ) ฯ 31
- 8 เมล็ดข้าวเปลือกเป็น 1 มาสกะ หรือ 20 เมล็ดข้าวเปลือก
 เป็น 1 อักชะ (48) 160 เมล็ดข้าวเปลือกเป็นที่รู้จักว่าเป็น 1 ฐณะ ฯ 32

¹คำว่า "มาธิกา" และ "มานิกา" มีความหมายอย่างเดียวกัน ในวิทยา-

- 800 เมล็ดข้าวเปลือกเป็น 1 ส่ว้นณะ 4,000 เมล็ดข้าวเปลือก
เป็น 1 นิกะ 1,600 เมล็ดข้าวเปลือกกลาวกันว่า เป็น 1 ปละ ฯ 33
- 160,000 เมล็ดข้าวเปลือกเป็นที่รู้กันว่า เป็น 1 ตุลา 3,200,
000 เมล็ดข้าวเปลือกกลาวกันว่า เป็น 1 ภาวะ ฯ 34
- 32,000,000 เมล็ดข้าวเปลือกเป็นที่รู้กันว่า เป็น 10 ภาวะ
โดยคำ 10 ภาวะนั้นเรียกว่า 1 สกณะ (เกวียน) ใหญ่ ฯ 35
- (49) ถ้า 1 มาสกะมีค่าเท่ากับ 1 คัญชา 2 คัญชาที่มีประมาณ
เท่านั้น (2 มาสกะ) 5 คัญชาเป็น 1 อักชะ 40 คัญชาเป็น 1 ษณะ ฯ 36
- 200 คัญชาเป็น 1 ส่ว้นณะ 1,000 คัญชาเป็น 1 นิกะ 400
คัญชาเป็น 1 ปละ 40,000 คัญชาเป็น 1 ตุลา ฯ 37
- อนึ่ง 800,000 คัญชาเรียกว่า 1 ภาวะ 8,000,000 คัญชา
นั้นแหละกลาวกันว่า เป็น 1 สกณะ ฯ 38

มาตราขังจบ

- (50) อักชะ (อกฺช) ลักชะ (ลกฺช) อลักชะ (อลกฺช) และ
ลิกชะ (ลิกฺช) เรียกกันว่า "อักชะ" กละ (กฉ) ปละ (ปฉ) สลิกชะ (สลิก)
และอักกละ (อกฺกฉ) เรียกกันว่า "กละ" (กฉ) ฯ 39
- ปละ (ปฉ) ตมุ (ตมุ) กละ (กฉ) และสลละ (สล) เรียกกันว่า
"ทุกกละ" (ทุกกฉ) อักชะ (อักช) อักชะ (อักช) ตมัทชะ (ตมัทช)
และษณะ (ษณ) เรียกกันว่า "จตุกกละ" (จตุกกฉ) ฯ 40
- ฉักกละ (ฉกฺกฉ) ติกกฉัญชะ (ติกกฉฉฺช) และฉสฺสลี (ฉสฺสลี)
เรียกกันว่า "ติปละ" (ติปฉ) ปาฏฐกะ (ปาฏฐก) ปาทกะ (ปาทก) และ
ปาฏฐะ (ปาฏฐ) เรียกกันว่า "จตุกกละ" (จตุกกฉ) ฯ 41
- (51) 2 อักชะเป็น 1 กละ 2 กละเป็น 1 กฉัญชะ 2 กฉัญชะ
เป็น 1 ษณะ 2 ษณะเป็น 1 ปาทกะ ฯ 42

- 10 ร้อยเป็น 1 พัน 10 พันเป็น 1 หมื่น 10 หมื่นเป็น 1
แสน ฯ 44
- 10 แสนเป็น 1 ล้าน 10 ล้านเป็น 1 โกฏิ ฯ 45
- (52) 4 คุธูชาเป็น 1 อักขะ แม่ 5 คุธูชาอีกเป็น 1 อักขะ
ในประเทศนั้น ๆ 8 คุธูชาบาง 10 คุธูชาบางเป็น 1 กละตามสมคฺวร ฯ 46
- 16 คุธูชาบาง 20 คุธูชาบางเป็น 1 กัลลฺยชะ 32 คุธูชาบาง
40 คุธูชาบางเป็น 1 ฐรณะ ฯ 47
- 64 คุธูชาบาง 80 คุธูชาบางเป็น 1 ปาทกะ ย่อมเป็นไปใน
ประเทศนั้น ๆ ตามอนุรูป ฯ 48
- 25 คุธูชาชานาคยอมเป็น 1 กัลลฺยชะโดยเครื่องตวงของชาวมคธ
อาจารย์พวกอื่นอีกกล่าวว่า "กัลลฺยชะนั้นมี 32 คุธูชา" ฯ 49
- (53) 50 คุธูชาบาง 64 คุธูชาบางเป็น 1 ฐรณะ 100 คุธูชา
บาง 128 คุธูชาบางเป็น 1 ปาทกะ ฯ 50
- 1 กละชื่อว่า 1 ปละ และในบางประเทศ 1 กัลลฺยชะเป็น 1
ปละ 5 ฐรณะเป็น 1 ปละ หรือ 10 ฐรณะเป็น 1 ปละ ฯ 51

ระบบการนับสิ่งของจับ

- (54) มาสกะ (มาสก) และกหาปณะ (กหาปน) เป็นมูลค่า
ของสิ่งของที่ควรซื้อและขาย ในประเทศทั้งหลาย โดยมากก็ใช้สอยมาสกะ
และกหาปณะเหล่านั้น ฯ 52
- มาสกะก็คื กาสกะ (กาสก) ก็คื กาสะ (กาส) ก็คื มาสกะก็คื
ต่างกันแต่เพียงชื่อเท่านั้น (ส่วน) ความหมายเป็นอันเดียวกัน ทั้ง 4
ศัพท์เหล่านั้นบอกความหมายว่า "มาสกะ" ฯ 53
- จริงอยู่ มาสกะมีความหนักและความเบาไม่เท่ากันในทุกประเทศ
ในบางประเทศก็หนัก ในบางประเทศก็เบา ฯ 54

มาสะกะมีไชจะทำควยทองและเงินเท่านั้น มาสะกะเหล่านั้น (ที่
ทำควยแทนไม้เป็นต้น) มีมูลค่าน้อย มันแพร่หลายไปในสถานที่ทั้งปวง ฯ 56

(55) ศัพท์ทั้งหลาย (4 ศัพท์) คือ กหาปณะ (กหาปณ) ปณกะ
(ปณก) ตกาณะ (ตกาณ) และกรีสวาปณะ (กรีสวาปณ) รูปศัพท์ต่างกัน (แต่)
ความหมายเดียวกัน บอกความหมายว่า "กหาปณะ" ฯ 57

กหาปณะทั้งหลายย่อมมีความหนักและความเบาไม่เท่ากันในทุก
ประเทศ ในบางประเทศก็หนัก ในบางประเทศก็เบา ฯ 58

กหาปณะเหล่านั้นที่ทำควยทองแดงและเงินใช้กันแพร่หลาย
กหาปณะบางชนิดทำควยทอง เงินและทองแดง (ผสมกัน) ฯ 59

บางชนิดผสมควยทองแดง บางชนิดผสมควยคัสบุก กหาปณะทั้ง
ปวงจะตองประทับรูปลง ฯ 60

กหาปณะหนึ่ง ๆ แบ่งเป็น 4 ส่วน และส่วนหนึ่ง ๆ เรียกว่า
"บาท" (ปาท) ซึ่งมีน้ำหนักตามสมควร ฯ 61

มาตราเงินจบ

(56) ในการวินิจฉัยความหมายในพระวินัยที่ท่านอุฎฐพระวินัย
กล่าวไว้ (ท่านกล่าวถึง) นี้ลกหาปณะไว้ควย นี้ลกหาปณะนั้นเป็นเงินตรา
ที่ใช้สอยกันในหมูชนชาวมคธ ฯ 62

นักปราชญ์ผู้ดำรงอยู่ในฐานะครูกล่าววินิจฉัยว่า "อาจารย์อีกพวก
หนึ่งกล่าววว่านี้ลกหาปณะนั้นทำควยทอง คือทำเจือปนกัน" ฯ 63

นี้ลกหาปณะมี 20 มาสะ (มาส) ทำควยทอง เงินและทองแดง
โดยไม่ให้ผิดจากลักษณะที่โบราณจารย์ชี้แจงไว้ในตำรา ฯ 64

ก็นี้ลกหาปณะนั้นโบราณจารย์แสดงไว้ในตำราว่าผสมทองบาท
หนึ่ง เงินบาทหนึ่งและทองแดงสองบาทแล้วประทับให้เป็นรูปจึงทำ (ให้
เป็นเหรียญ) ฯ 65

$\frac{1}{4}$ ของนี้ลกหาปณะนั้นเป็น 1 บาท (บาท) บาทนั้นมี 5 มาสกะ
บาทนั้นแหละคิดเป็นเมล็ดข้าวเปลือกได้ 40 เมล็ดข้าวเปลือก ฯ 67

บาทนั้นเจือปนด้วยทองเป็นต้น ถ้าว่าจะตีราคาโดยประการทั้ง
ปวง บัดนี้ก็ยังไม่พียงนับเมล็ดข้าวเปลือก 20 เมล็ดข้าวเปลือกโดยสภาพของ
ทอง (วาเป็น 1 บาท) ฯ 68

"ไทย" ท่านเรียกว่า "เอละ" เพราะปราศจากโทษจึงเรียก
วาอย่างนั้น (เรียกว่า "นี้ลกหาปณะ") 1 บาทของนี้ลกหาปณะมีค่าเป็น
ทอง 20 เมล็ดข้าวเปลือก ฯ 69

(58) ภิกษุผู้เป็นพาลขโมยสิ่งของที่ เป็นของคนอื่นซึ่งมีค่า 1 บาท
ของนี้ลกหาปณะนั้นแหละยอมพนจากความ เป็นสมณะ ฯ 70

ในประเทศที่ไม่มีนี้ลกหาปณะนั้น ก็พึงใช้วัตถุที่เป็นทอง 20
เมล็ดข้าวเปลือกกว่าเป็น 1 บาทของนี้ลกหาปณะ ฯ 71

ท่านผู้พระวินัยกล่าววา "ภิกษุขโมยวัตถุที่มีค่าเป็นทอง 20
เมล็ดข้าวเปลือกยอมพนจากสามัญญคุณ (คุณของความเป็นสมณะ) นั้น ฯ 72

ถ้าวัตถุนั้น เป็นสิ่งอื่นนอกจากทองซึ่งมีค่าพอจะ แลกกับทองที่มีค่า
20 เมล็ดข้าวเปลือกได้ ก็ภิกษุนั้นกพนจากความ เป็นสมณะ ถ้าวัตถุนั้นไม่
พอที่จะ แลกกับสิ่งอื่นที่มีค่าเป็นทอง 20 เมล็ดข้าวเปลือกได้ ก็ภิกษุนั้นจะ
ไม่พนจากความ เป็นสมณะนั้น ฯ 73

การนับขนาดของนี้ลกหาปณะจบ

ปกรณ์ชื่อ "สังขยาปกาสะ" ซึ่งประกอบด้วยคาถา 73 คาถา
ที่รจนาโดยพระญาณวิลาสเถระนี้จบแล้วควยประการฉะนี้ ฯ

(59) ขอความอนุเคราะห์มีแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น
 ชาวเจ้า (พระสิริมงคลจารย์) ครั้นอนุบนอมพระพุทธรูปทรง
 ฉลาคในสังฆาทงหลาย พระธรรม พระสงฆ์ปราศจากกิเลส
 แล้วจะพรรณนาปกรณ์ชื่อ "สังฆาปกาสะ" ฯ

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สังฆาปกาสะ ความว่า พระญาณวิลาสเถระประกาศ
 สังฆาทงหลายในปกรณ์นหรือคหปกรณณ์ เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า "สังฆาปกาสะปกรณ์"
 โดยใจความ คือระเบียบอักษรที่เป็นไปอย่างนั้น ชื่อว่า "สังฆาปกาสะปกรณ์"

สองบทว่า ค วณยิสสามิ ความว่าชาวเจ้าจักแสดงเนื้อความของสังฆาปกาสะปกรณ์
 นั้น. ในสังฆาปกาสะปกรณ์นี้มีสังฆาอยู่ 6 ประเภท คืออทธาสังฆา (มาตราวักระยะ)
 ธัญญสังฆา (มาตราดวง) ปมาณสังฆา (มาตราชั่ง) ภัตสังฆา (ระบบการนับสิ่งของ)
 ภัตมูลสังฆา (มาตราเงิน) และนี่ลกหาปณปมาณสังฆา (การนับขนาดของนี่ลกหาปณะ)

บรรดาสังฆาเหล่านั้น สังฆาที่พระญาณวิลาสเถระกล่าวไว้คหคคาถา 19 คาถา
 มีค้ำอย่างนี้ว่า ยา รุพี ทิพพจจุสสุ เป็นตน ชื่อว่า "อทธาสังฆา" (60) สังฆาที่
 ทานกถาวไว้คหคคาถา 9 คาถา มีค้ำอย่างนี้ว่า กุทโว ปัสโต เอโก เป็นตน ชื่อว่า
 "ธัญญสังฆา" สังฆาที่ทานกถาวไว้คหคคาถา 10 คาถา มีค้ำอย่างนี้ว่า จตตารโ วิหโย
 คคฺชา เป็นตน ชื่อว่า "ปมาณสังฆา" สังฆาที่ทานกถาวไว้คหคคาถา 13 คาถา มีค้ำอย่าง
 นี้ว่า ออชฺ ลอชมลลคฺชจ เป็นตน ชื่อว่า "ภัตสังฆา" สังฆาที่ทานกถาวไว้คหคคาถา
 10 คาถา มีค้ำอย่างนี้ว่า มาสกา จ กหาปณา เป็นตน ชื่อว่า "ภัตมูลสังฆา" สังฆา
 ที่ทานกถาวไว้คหคคาถา 12 คาถา มีค้ำอย่างนี้ว่า วินเย วินยญฺฐิติ เป็นตน ชื่อว่า
 "นี่ลกหาปณปมาณสังฆา"

(61) ก็ในสังฆาปกาสะปกรณ์นี้ เป็นที่รู้กันว่ามีสังฆาอยู่ 6 ประเภท คือ
 มาตราวักระยะ มาตราดวง มาตราชั่ง ระบบการนับสิ่งของ มาตราเงินและการนับขนาด
 ของนี่ลกหาปณะ

จริงอยู่ พระอาจารย์นั้นอนุบนอมพระรัตนตรัยในใจแล้วจึงเริ่มรจนปกรณ์นี้ ฉะนั้น ใน
 ตอนต้นของปกรณ์ท่านจึงมิได้แสดงปกตามกรรม(คำไหว้ครุ)ไว้ เมื่อจะแสดงสังฆาที่ 1 ในบรรดา

บรรคาบทั้งหลายนั้น สองบทว่า ยา ฐิติ แปลว่า ละอองใด. บทว่า ทิพพจตุสส แปลว่า ของทิพพจักขุญาณ. บทว่า สุกฺขมา ความว่า เป็นละอองที่ละเอียด คือว่าเป็นละอองที่เล็กเหลือเกิน. บทว่า วิสยารหา แปลว่า ควรแกอารมณ์. สองบทว่า (62) น ทิ แปลว่า ไม่โดย. บทว่า ปสาทจตุสส ความว่า ของจักขุวิญญาณที่อาศัยอยู่ในประสาทจักขุ. บทว่า วิสยา แปลว่า อารมณ์. สองบทว่า ปริมาณํ สา ความว่า ฐิตินั้นชื่อว่า "ปริมาณ". ทานกล่าวคำอธิบายนี้ไว้ว่า ละอองใดที่ละเอียด ควรแกวิสัยของทิพพจักขุ ไม่เป็นวิสัยของประสาทจักขุเลย ชื่อว่า "ปริมาณ". แม้ในฎีกาวิสุทธิมรรค พระฎีกาจารย์ก็กล่าวไว้ว่า "ส่วนที่ 8 ของอังคละ ชื่อว่า "ยวะ" ส่วนที่ 8 ของยวะ ชื่อว่า "โอภา" ส่วนที่ 8 ของโอภา ชื่อว่า "ลิกขา" ส่วนที่ 8 ของลิกขา ชื่อว่า "รถเรณู" ส่วนที่ 8 ของรถเรณู ชื่อว่า "คัชชารี" ส่วนที่ 8 ของคัชชารี ชื่อว่า "อณู" ฉนโค ส่วนที่ 8 ของอณู ชื่อว่า "ปริมาณ" ฉนนั้น". ส่วนในอรรถกถา พระอรรถกถาจารย์ก็กล่าวไว้ว่า "ประมาณ 7 ธัญญาสะเป็น 1 อังคฺลี(นิ้ว), ประมาณ 7 โอภาเป็น 1 ธัญญาสะ, ประมาณ 7 ลิกขาเป็น 1 โอภา, (63) ประมาณ 36 รถเรณูเป็น 1 ลิกขา, ประมาณ 36 คัชชารีเป็น 1 รถเรณู, ประมาณ 36 อณูเป็น 1 คัชชารี, ประมาณ 36 ปริมาณเป็น 1 อณู, ฉนนั้น ประมาณ 36 ส่วนของอณู ชื่อว่า 1 ปริมาณ, เป็นส่วนเทวาทาศ, ไม่เป็นอารมณ์ของมังสจักขุ เป็นอารมณ์ของทิพพจักขุเท่านั้น. ในคำว่า "ฐิติ" นั้น ชื่อว่า "ฐิติ" เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ย่อมไหว คือว่าย่อมพองควยลม. ชุ ชาตุ ลงในอรรถว่า "ความหวนไหว" สำเร็จรูปเป็น "ฐิติ" คำศัพท์มี "นท" เป็นคณลง "อิ" ปัจจัย. คำศัพท์ 5 ศัพท์ จุณฺณ ปฺสฺ รช ฐิติ เรณู ย่อมเป็น (64) ไปในอรรถว่า "ผงขนาดละเอียดๆ ละอองที่ละเอียดยิ่งกว่าอณู ชื่อว่า "ปริมาณ"

บัดนี้พิจารณาวินิจฉัยในกาลาที่ ๒ ต่อไป. 36 ปริมาณเป็น 1 อณู. อักษร "ม" เป็นพยัญชนะอาคม. 36 อณูเป็น 1 คัชชารี, 36 คัชชารีเป็น 1 รถเรณู. ชาตุเป็นรูปสำเร็จมีอณูศัพท์เป็นเนื้อความ. ละอองที่ชื่อว่า "คัชชารี" เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ฐิติไคยงวัคฺถุ ฉน ๆ ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของตนให้คร่ำคร่าผุพังการกระทำให้เศร้าหมอง. ชร ชาตุ ลงในอรรถว่า "ความคร่ำคร่า". ความคร่ำคร่า คือว่าธรรมชาติที่นำไปสู่ความเสื่อมวิบัติ คือว่า

ลิกขา คือว่าพระญาณวิลาสเถระร้อยกรอง คือว่าวิญญูชนพึงทราบว่าเป็น 1 ลิกขา. 7 ลิกขา
 ชื่อว่าเป็น 1 โสภา. บทคาถาว่า โสภา นาม สตตะโก ความว่า 7 โสภาชื่อว่า 1
 ฐณฺฑูมาสะ. 7 ฐณฺฑูมาสะทานกล่าวว่าเป็น 1 อังคฺลี (นิ้ว). พระญาณวิลาสเถระควรจะกล่าว
 ว่า "เอกา อังคฺลี" (แต่) กล่าววา "เอกมฺงคฺลี" เพราะรัสสะ "อา" ให้เป็น "อะ" และลง
 "ม" อาคม. ชื่อว่า "ลิกขา" เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ละอองที่บุคคลสามารถเห็นได้แม้ด้วย
 ปกติจักขุ. ลอช ฐาตุ ลงในอรรถว่า "การเห็น" แปลง "อะ" ที่ต้นฐาตุเป็น "อิ". ชื่อว่า
 "โสภา" เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า กิมีชาติที่บุคคลพึงเล็งเห็น คือว่ายอมกำจัด. อุห ฐาตุ
 ลงในอรรถว่า "เล็ง" ลง "ณ" ปัจจัย. ลม "ห" ที่ท้ายฐาตุเสีย. (66) กิมีชาติที่อาศัย
 อยู่บนศีรษะถูกเรียกว่า "โสภา". ละอองที่เรียกว่า "โสภา" เพราะมีขนาดเท่านั้น. การรอง
 รับ คือว่าการซบเลี้ยง. ชาวเบลีอกเป็นสินอย่างคี่ในประเทศนั้น ๆ. อาเทศ "นย" เป็น
 "ณฺ" รัสสะ "อา" เป็น "อะ" แล้วซอน "ณฺ". ชื่อว่า "มาสะ" เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า
 เป็นส่วนอันบุคคลพึงนับ คือว่าพืงนับอย่างถวนดี. ส่วนในคานานี้ ที่ชื่อว่า "ฐณฺฑูมาสะ" เพราะ
 ว่ามีขนาดเท่านั้น. องค ฐาตุ ลงในอรรถว่า "หม่น" ลง "อุล" ปัจจัย. รูปศัพท์ "องคฺลี"
 ลงในอรรถว่า "กำหนค" ลง "อุล" ปัจจัย. ศัพท์มี "นท" เป็นคนลง "อิ" ปัจจัย. อังคฺลี
 คือถึงแห่งแขน.

บัดนี้พึงทราบวินิจฉัยในคานาที่ 4 ต่อไป. 12 อังคฺลี (นิ้ว) เป็น 1 วิทฺติ (คืบ)
 2 วิทฺติ (คืบ) เป็น 1 หัตตะ (ศอก). ก็กล่าว "รตนะ" นั้น พระอาจารย์เรียกว่า "หัตตะ"
 กทานกล่าวคำอธิบายนี้ไว้ว่า 2 ศัพท์คือ "รตนะ" และ "หัตตะ" โดยความหมายเป็นอันเกี่ยว
 กัน. ชื่อว่า "วิทฺติ" เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า นิ้วหัวแม่มือพร้อมทั้งนิ้วก้อยอันบุคคลยอมกาง
 ออก คือว่ายอมเหยียดออก. เป็น ๓ ฐาตุ ลงในอรรถว่า "กางออก" หรือ (67)
 ฐา ฐาตุ ลงในอรรถว่า "ทรงไว้" มี "วิ" เป็นบทหน้าลง "ติ" ปัจจัยทั้ง 2 ฐาตุ. ใน
 ฐาตุตัวแรก (๓) แปลง "ต" เป็น "ท", "น" เป็น "ต", "ต" เป็น "ถ" ใน ฐาตุตัว
 หลัง (๓) อาเทศ "ฐ" เป็น "ท", "ต" เป็น "ถ" คงเป็นภาวะที่มี 2 รูป. ชื่อว่า "รตนะ"
 เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า บุคคลยอมยินดี คือว่าเล่นควยวักถุนั้น. รม ฐาตุ ลงในอรรถ
 ว่า "การเล่น" ลง "คน" ปัจจัย. ลม "ม" ที่ท้ายฐาตุเสีย. ชื่อว่า "หัตตะ" เพราะอรรถ

ลง "ถ" ปัจจัย หรือ "ต" ปัจจัย. อาเทค "ต" เป็น "ถ", "ส" เป็น "ถ".

ฟังทราบวินิจฉัยในคาลาที่ 5 ต่อไป. บาทคาลาว่า จตุหตุโถ มโถ พยาโม
 ความว่า 4 หัตถะ (ศอก) เป็นที่รู้จักว่าเป็น 1 พยามะ (วา) 25 พยามะ (วา) ชื่อว่าเป็น
 1 อุตสะ 80 อุตสะชื่อว่า 1 คาวุตะ 4 คาวุตะคือวาคาวุตะทั้งหลาย 4 ชื่อว่า 1 โยชนะ
 (โยชน์) (68) โยชนะนั้นฟังเป็นจำนวนที่นับติดนับได้ 8,000 พยามะ (วา) คือว่านับด้วย
 8,000 พยามะ (วา). จริงอยู่ เมื่อควรจะกล่าววา "ลัญชัย" พระญาณวิลาสเถระกลับกล่าว
 ว่า "ลัญชัย" เพราะลบนิกคหิตเสีย. ชื่อว่า "พยามะ" เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ขนาด (ของ
 แขน) ที่บุคคลเหยียดออกไป คือว่านับด้วยขนาดคนนั่นเอง. ยาม ธาตุ มี "วิ" เป็นบท
 หน้า ลงในอรรถว่า "การเหยียด". ส่วนในอภิธานปีที่ปีกา พระโมคคัลลานาจารย์ก็กล่าว
 ไว้ในรวรรคว่า "แขน 2 ข้างพร้อมทั้งมือข้างออกแล้วในข้างทั้ง 2 ชื่อว่า "พยามะ" (วา).
 บรรคาบทเหล่านั้น บาทคาลาว่า ปัสสขยวิตุลตา ความว่า แขน 2 ข้างพร้อมด้วยมือ
 คือว่าพร้อมทั้งฝ่ามือที่กางออกไปแล้ว คือว่าที่เหยียดออกไปแล้วที่ข้างทั้ง 2 ชื่อว่า "พยามะ"
 อุต ธาตุ ลงในอรรถว่า "ความรอน" ลง "อก" ปัจจัย. ส่วนในคำว่า "อุตสภ" นี้มีคำ
 อธิบายว่า อุตสะเป็นอุตสะระหว่างเสียงรอน. เสียงรอนของโคทั้งหลาย คือว่าจากโคทั้ง
 หลาย ชื่อว่า "คาวุตะ". ยุช ธาตุ ลงในอรรถว่า "วางกำหนดคนนอน". การวางกำ
 หนดนอนซึ่งประมาณจากระหว่างเสียงรอนของโคทั้งหลาย. (69) ชื่อว่า "โยชนะ" เพราะ
 อรรถวิเคราะห์ว่า "อันบุคคลพึงประกอบ". ยุช ธาตุ ลงในอรรถว่า "การวางกำหนดคน
 นอน" ลง "ยุ" ปัจจัย. การวางกำหนดนอนโดย 4 คาวุตะว่า ระยะเท่านั้นเป็นระยะที่
 ชื่อว่า "โยชนะ". 25 พยามะ (วา) คูณด้วย 80 เป็น 2,000 พยามะ (วา) เพราะฉะนั้น
 ประมาณ 2,000 พยามะ (วา) เป็น 1 คาวุตะ 2,000 พยามะ (วา) คูณด้วย 4 เป็น
 8,000 พยามะ (วา) เพราะฉะนั้น ประมาณ 8,000 พยามะ (วา) เป็น 1 โยชนะ (โยชน์)

พระญาณวิลาสเถระครั้งแสดงขนาดของโยชน์โดยคิดเป็นวา (พยามะ) ด้วยคาลาที่ 5
 อย่างนี้แล้ว บัดนี้จะไม่แสดงขนาดนั้นของโยชน์พร้อมทั้งคาวุตะ จะแสดงเฉพาะประมาณของ
 คาวุตะเท่านั้น จึงกล่าวคาลาที่ 6. สองบทว่า พยามนค ความว่า ประมาณ 2,000
 พยามะนั้นเป็น 1 คาวุตะ. คำว่า "พยาม" เป็นถึงควิปัสลส. ปาฐะว่า "พยาม" ก็มีบ้าง.

(70) บัณฑิตพระญาณวิลาสเกรงเมื่อจะแสดงภาวะซึ่งเริ่มต้นจากกรีสะให้เป็นขนาดของโยชนะ (โยชน์) จึงกล่าวคาถาที่ 7 มีคำว่า ปญฺจุวิสสํ หตถา ดังนี้ เป็นต้น. บรรคาบทเหล่านั้น บทว่า หตถา ความว่า 125 หัตถะ (ศอก) ตามกำหนด คือว่ากล่าวว่าเป็น 1 กรีสะ. ศัพท์ว่า "ตถา" เป็นปทัฏฐณิมิต (นิบาตที่เติมเข้ามาเพื่อให้ครบ 8 พยางค์ตามฉันทลักษณ์). หลายบทว่า จตุสสุริ ๑ ตี ความว่า อนึ่ง 64 กรีสะตามกล่าวว่าเป็น 1 คาวี. บทว่า คาวี ความว่า 4 คาวุตะเป็น 1 โยชนะ (โยชน์). ชื่อว่า "กรีสะ" เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ชวานายอมทำการงานมีการไถและการหว่าน เป็นต้นในที่นั้น. เป็น กร ชาติลง "อัส" ปัจจัย. เพราะเหตุว่า 4 หัตถะ (ศอก) เป็น 1 พยามะ (วา) ดังนั้น พึงเอา 125 หัตถะ (ศอก) ตั้งแล้วหารด้วย 4. (71) ผลลัพธ์ออกมาเป็นพยามะ (วา) เศษเป็นหัตถะ (ศอก). เพราะฉะนั้น 31 พยามะ (วา) กับ 1 หัตถะ (ศอก) เป็น 1 กรีสะ. เพราะเหตุว่า 64 กรีสะเป็น 1 คาวุตะ ดังนั้น 125 หัตถะ (ศอก) คูณด้วย 64 เป็น 8,000 หัตถะ (ศอก) เพราะเหตุนี้ ประมาณ 8,000 หัตถะ (ศอก) เป็น 1 คาวุตะ เอา 8,000 หัตถะตั้งแล้วหารด้วย 4 ผลลัพธ์ออกมาเป็นพยามะ (วา) 2,000 พยามะ (วา) เป็น 1 คาวุตะ เพราะเหตุว่า 8,000 หัตถะ (ศอก) เป็น 1 คาวุตะ ดังนั้น 8,000 หัตถะ (ศอก) เป็น 1 คาวุตะ ดังนั้น 8,000 หัตถะ (ศอก) คูณด้วย 4 เป็น 32,000 หัตถะ (ศอก) เพราะเหตุนี้ ประมาณ 32,000 หัตถะ (ศอก) เป็น 1 โยชนะ (โยชน์) เอา 32,000 หัตถะ (ศอก) ตั้งแล้วหารด้วย 4 ผลลัพธ์ออกมาเป็นพยามะ (วา) 8,000 พยามะ (วา) เป็น 1 โยชนะ (โยชน์). นี้เป็นความในตอนก่อนและตอนหลัง.

บัณฑิต พระญาณวิลาสเกรงเมื่อจะแสดงภาวะซึ่งเริ่มต้นจากโกสะเป็นขนาดของโยชน์นั้นแหละ จึงกล่าวคาถาที่ 8 มีคำว่า ชนฺปุจฺจสํ โกลํ เป็นต้น. บรรคาบทเหล่านั้น บทว่า ชนฺปุจฺจสํ ความว่า 500 ชนฺปุจฺจของอาจารย์ที่ขึ้นสายแล้ว (72) ชื่อว่า 1 โกลสะ. อาจารย์พวกอื่นอีกกล่าวว่า "ชนฺของอาจารย์ที่ยังไม่ขึ้นสาย". สองบทว่า จตุโกสฺสุจ ความว่า 4 โกลสะชื่อว่า 1 คาวุตะ. คำที่เหลือบัดนี้พึงรู้ได้โดยง่าย. ในคำว่า "ชนฺปุจฺจสํ โกลํ" นั้น การกู่ คือว่าการเรียก ชื่อว่า "โกสะ". กุส ชาติลงในอรรถะว่า "การเรียก" ลง "ณ" ปัจจัย. แต่ในคำว่า "โกสํ" นี้ เนื้อที่ประมาณ 2,000 หัตถะ (ศอก) ชื่อ

(ศอก) ฟิงมี 24 อังคูลี, การนับว่าเป็น 1 โกสนักปราชญ์กล่าวโดยคือเอา 8,000 หัตถะ(ศอก)"

มีคำอธิบายในคำนี้ว่า "กระ" คือว่า "หัตถะ" ฟิงมี 24 อังคูลี (นิ้ว). ก็เพราะเหตุว่า ประมาณ 2,000 หัตถะ (ศอก) เป็น 1 โกสะ. ดังนั้น ฟิงเอา 2,000 หัตถะ (ศอก) ตังแล้วหารด้วย 4. ผลลัพธ์ออกมาเป็นพยามะ (วา). ประมาณ 500 พยามะ (วา) เป็น 1 โกสะ. โกสนั้นคูณด้วย 4 เป็น 1 คาวุตะ. (73) คาวุตะนั้นคูณด้วย 4 เป็น 1 โยชนะ (โยชน์) ในคาลาแม่ 4 คาลามีคาลาที่ 5 เป็นต้น 8,000 พยามะ (วา) เป็น 1 โยชนะ (โยชน์) ด้วยประการฉะนี้. บัณฑิตพึงเห็นว่า อนึ่ง 2,000 พยามะ (วา) ทานกลาวว่าเป็น 1 คาวุตะ.

บัดนี้ พระญาณวิลาสเถระเมื่อจะแสดงขนาดของคาวุตะและโยชนะโดยการแจกแจงจากอุสภะจึงกล่าว 3 คาลามีคำว่า หฤสหัสสํ วุฑคํ ดังนี้เป็นต้น. ในคาลาที่ 10 นั้น ประมาณ 1,000 หัตถะ (ศอก) วิญญชนกลาวว่าเป็น 1 สรุสภะ. 8 สรุสภะ คือว่าหวมค 8 แห่งสรุสภะ เป็น 1 คาวี คือว่าเป็น 1 คาวุตะ. คำที่เหลือบัณฑิตพึงรู้ได้โดยง่าย. อุสภะที่คำนวณด้วยเสียงของโคจำฝูงที่เปล่งอยู่เป็นสรุสภะ. สรุสภะนั้นมี 1,000 หัตถะ (ศอก). ฟิงเอา 1,000 หัตถะ (ศอก) ตังแล้วหารด้วย 4. ผลลัพธ์ออกมาเป็นพยามะ (วา). 150 พยามะ (วา) เป็น 1 สรุสภะ. สรุสภะนั้นคูณด้วย 8 ได้ 2,000 พยามะ (วา) เป็น 1 คาวุตะ. คาวุตะนั้นคูณด้วย 4 ได้ 8,000 พยามะ (วา) เป็น 1 โยชนะ (โยชน์)

(74) อุสภะที่คำนวณด้วยกำลัง คือว่าควยกำลังกายของโคจำฝูงตัวที่โสดแล่นไปอยู่ชื่อว่า "พลุสภะ". พลุสภะนั้นมี 14 หัตถะ (ศอก). ฟิงเอา 14 หัตถะ (ศอก) ตังแล้วหารด้วย 4. ผลลัพธ์ออกมาเป็นพยามะ (วา). เศษเป็นหัตถะ (ศอก). 3 พยามะ (วา) กับ 2 หัตถะ (ศอก) เป็น 1 พลุสภะ. สองบทว่า ทมสีติ ความว่า 80 พลุสภะนั้นทานกลาวว่าเป็น 1 คาวี คือว่าทานกลาวว่าเป็น 1 คาวุตะ. เพราะฉะนั้น 14 หัตถะ (ศอก) คูณด้วย 80 ได้ 1,120 หัตถะ (ศอก) เป็น 1 คาวุตะ. เอาคาวุตะนั้นตังแล้วหารด้วย 4. ผลลัพธ์ออกมาเป็นพยามะ (วา). 280 พยามะ (วา) เป็น 1 คาวุตะ. คาวุตะนั้นคูณด้วย 4 ได้ 1,120 พยามะ (วา) เป็น 1 โยชนะ (โยชน์).

(75) อุสภะที่คำนวณด้วยสรีระ คือว่าโดยขนาดของสรีระของโคจำฝูงตัวที่เหยียดคอและหางออกชื่อว่า "สรีรุสภะ". สรีรุสภะนั้นคิดเป็นหัตถะ (ศอก) ได้ประมาณ 7 หัตถะ (ศอก)

คาจุกะ. เพราะเหตุนี้ 7 หัตถะ (ศอก) คูณด้วย 80 ได้ 560 หัตถะ (ศอก). เอา 560 หัตถะ (ศอก) ตั้งแล้วหารด้วย 4. ผลลัพธ์ออกมาเป็นพยามะ (วา). เพราะฉะนั้น ในคาลา ที่ 11 นี้ 1 คาจุกะคิดเป็นหัตถะ (ศอก) ได้ 560 หัตถะ (ศอก). คิดเป็นพยามะ (วา) ได้ 140 พยามะ (วา). ส่วน 1 โยชนะ (โยชน์) คิดเป็นหัตถะ (ศอก) ได้ 1,240 หัตถะ (ศอก) คิดเป็นพยามะ (วา) ได้ 560 พยามะ (วา). บรรดา 3 คาลานั้น (76) ในคาลาที่หนึ่ง 8,000 พยามะ (วา) เป็น 1 โยชนะ (โยชน์). 2,000 พยามะ (วา) เป็น 1 คาจุกะ. ส่วน ในคาลาที่สอง 1,120 พยามะ (วา) เป็น 1 โยชนะ (โยชน์) และ 280 พยามะ (วา) เป็น 1 คาจุกะ. ส่วนในคาลาที่สาม 560 พยามะ (วา) เป็น 1 โยชนะ (โยชน์). 140 พยามะ (วา) เป็น 1 คาจุกะ. ส่วนบรรดา 3 อู่สะ 250 พยามะ (วา) เป็น 1 สรุสะ. 1 พยามะ (วา) กับ 2 หัตถะ (ศอก) เป็น 1 พลุสะ. 1 พยามะ (วา) กับ 3 หัตถะ (ศอก) เป็น 1 สรุสะด้วยประการฉะนี้.

บัดนี้ตีพิงทราบวินิจัยในคาลาที่ 12 ต่อไป. สองบทว่า สดตหตถา แปลว่า 7 หัตถะ (ศอก). บทว่า ทนโท แปลว่าไม้วัด. บทว่า วิสทตถา จ แปลว่า 20 ไม้วัด. ทานกลาวอธิบายคำนี้ไว้ว่า 1 หัตถะคิดเป็นหัตถะ (ศอก) ได้ประมาณ 7 หัตถะ (ศอก). คิด เป็นพยามะ (วา) ได้ประมาณ 1 พยามะ (วา) กับ 1 หัตถะ (ศอก). 140 หัตถะ (ศอก) คือว่า 25 พยามะ (วา) เป็น 1 อู่สะ. 11,200 หัตถะ (ศอก) คือว่า 2,800 พยามะ (วา) เป็น 1 คาจุกะ. (77) 44,800 หัตถะ (ศอก) คือว่า 11,200 พยามะ (วา) เป็น 1 โยชนะ (โยชน์) ด้วยประการฉะนี้. ก็ในคาลาที่ 12 นี้ การคูณมีนัยดังที่กล่าวไว้ในก่อน. การหารก็เช่นเดียวกัน.

บัดนี้ตีพิงทราบวินิจัยในคาลาที่ 13 ต่อไป. หลายบทว่า รตนานํ สคํ ปญจสดตติ ความว่า 175 หัตถะ (ศอก) ทานกลาวว่า เป็น 1 กรีสะ. กรีสะนั้นบัดนี้ตีพิงเห็นว่า คิดเป็น พยามะ (วา) ได้ 43 พยามะ (วา) กับ 3 หัตถะ (ศอก). คาจุกะและโยชนะ (โยชน์) ใน คาลาที่ 13 นี้ คิดเป็นหัตถะ (ศอก) และพยามะ (วา) ก็เช่นเดียวกับที่กล่าวไว้ในก่อนนั่นเอง.

บัดนี้ตีพิงทราบวินิจัยในคาลาที่ 14 ต่อไป. หลายบทว่า อญรูวีสติหตถกํ ความว่า 28 หัตถะ (ศอก) วิญญชนกลาวว่า เป็น 1 อัพันตระ. ปาฐะว่า "อญรูวีสติหตถกํ" ดังนี้ก็ถูกต้อง

1 อัphanตะ. จริงอยู่ บุคคลนั้นแล้วหรือนิ่งแล้วในทีใด ๆ ที่ที่บุคคลนั้นแล้วหรือว่านิ่งแล้ว นั้นวัคโคยรอมมีประมาณ 28 พยามะ (วา) ที่นั้นชื่อว่า 1 อัphanตะ. อัphanตะนั้นคิดเป็น พยามะ (วา) ได้ 7 พยามะ (วา). แม่ในคาถาที่ 14 นี้ คาวุตะและโยชนะคิดเป็นหัตตะ (ศอก) และพยามะ (วา) ก็เช่นเดียวกันยกอนนั้นเอง.

แม่ในคาถาที่ 12 เป็นต้น 11,200 พยามะ (วา) ทานกล่าวว่าเป็น 1 โยชนะ (โยชน) และ 2,800 พยามะ (วา) ทานกล่าวว่าเป็น 1 คาวุตะ. ส่วน 35 พยามะ (วา) ทานกล่าวว่าเป็น 1 อัสกะ. 43 พยามะ (วา) กับ 3 หัตตะ (ศอก) ทานกล่าวว่าเป็น 1 กรีสะ. 7 พยามะ (วา) ทานกล่าวว่าเป็น 1 อัphanตะด้วยประการฉะนี้ดังนี้แล.

พระญาณวิลาสเถระครั้นแสดงคาวุตะซึ่งเริ่มต้นด้วยอัสกะ กรีสะและอัphanตะให้เป็น โยชนะ (โยชน) ด้วยคาถา 3 คาถาอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะถือเอาการนับ 3 อย่าง คือ โกสะ อัphanตะและกรีสะให้เป็นประมาณของโยชนะ (โยชน) จึงกล่าวคาถาที่ 15 มีคำว่า ธนุပ္ปจสคํ โกลํ เป็นต้น. คาถาที่ 15 นั้นมีเนื้อความตามที่กล่าวแล้ว.

(79) บัดนี้ เพื่อจะแสดงกรีสะที่ทานกล่าวไว้ในคัมภีร์อภิธาน์ปีที่ปีกว่า "กรีสํ จตุรรมณํ" สมกับคำนี้ว่า "กรีสํ ฐนุจสคคคิสคคคค" จึงกล่าวคาถาที่ 16 มีคำว่า จตุรรมณํ คังนี้ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จตุรรมณํ ความว่า ชาวโลกเรียกเนื้อที่ที่ชน หว่าน คือว่าโปรยข้าวเปลือก 4 อัมมณะ (อุมมณ) ในเนื้อที่ 175 หัตตะ (ศอก) ว่า "กรีสะ". อักษร "ม" เป็นพยัญชนะอาคม. อนึ่ง บทว่า วเปยยํ ความว่า ชาวโลกเรียกว่า "กรีสะ" เพราะเป็นที่ที่ชนหว่าน คือว่าโปรยพืช 4 อัมมณะในเนื้อที่ 175 หัตตะ (ศอก). (80) ทาน กล่าวคำอธิบายไว้ว่า ชื่อว่า "กรีสะ" เพราะเป็นภูมิประเทศที่ควรแก่การหว่านปลูกพืชคือข้าว เปลือก 4 อัมมณะ. 1 ปัสตะเป็น 1 กุทวะ. 4 กุทวะเป็น 1 ปัตตะ. 4 ปัตตะเป็น 1 อापัททะ. 4 อापัททะเป็น 1 โทณะ. 11 โทณะเป็น 1 อัมมณะ. เพราะฉะนั้น 44 โทณะชื่อว่า 4 อัมมณะ. 4 อัมมณะนั้นมี 450,506 บาท (ปาทะ) โดยการนับด้วยตราข้ง. แต่ดำนับด้วยการตวงมีประมาณ 704 ปัตตะ. ส่วนอาจารย์พวกอื่นกล่าววว่า "4 อัมมณะ คือว่าเนื้อที่ 4 ยัญญิกะ ชื่อว่า 1 กรีสะ. 4 อัมมณะบัดนี้คิดไม่พึงยึดเอาเพราะไม่ถือเอาความเป็นปริยายของกรีสะและอัphanตะ.

บัดนี้ พระญาณวิลาสเถระเมื่อจะแสดงลักษณะของอัสกะ 3 ที่ทานกล่าวแล้วในก่อน จึง

(81) กล่าว 3 คาถาสุดท้าย. บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า คือ วา ลี ความว่า โคजा ผุ่งตัวโคเป็นพญาโคของโคทั้งหลาย คือว่าเป็นโคอุสกะเหยียดคอและหางออกไป สรีระของโคจา ผุ่งตัวนั้นยาวเท่าไร คือความนับโคเท่าไร อุสกะโคที่คำนวณ คือว่ากำหนดโดยขนาดนั้น คือ โดยการนับสรีระของโคจา ผุ่งประมาณนั้น อุสกะนั้นชื่อว่า "สรีรุสกะ"

โคจา ผุ่งตัวโค้งเต็มกำลัง คือว่าตามกำลังของตนแล้วกระโจนไปในที่ใด ที่ที่โคจา ผุ่งนั้นกระโจนไปเป็น 1 อุสกะ ชื่อว่า "พลุสกะ"

เสียงของโคจา ผุ่งตัวที่กำลังร้อง คือว่ากำลังเปล่งอยู่คงออกไป คือว่าไปถึงประเทศไกลเท่าไร อุสกะโคที่คำนวณ คือว่ากำหนดควยประมาณนั้น คือว่าควยการนับประเทศมีประมาณขนาดเท่านั้น อุสกะนั้นชื่อว่า "สรุสกะ".

(82) แต่พระโมคคัลลานาจารย์ผู้รจนาศรีธรรมปิฎกที่ปากถาวไว้ในภุมมวรรค ว่า "36 ปริมาณเป็น 1 อญ, 36 อญเป็น 1 ศัชชารี, 36 ศัชชารีเป็น 1 รดเรณู, 36 รดเรณูเป็น 1 ลิกขา, 36 ลิกขาเป็น 1 อุกา, 36 อุกาชื่อว่า 1 ฐัญญูมาสะ, 7 ฐัญญูมาสะเป็น 1 อังคลี, 12 อังคลีเป็น 1 วิทติ, 2 วิทติเป็น 1 หัตตะ, 7 หัตตะเป็น 1 ยัญฐี, 20 ยัญฐีเป็น 1 อุสกะ, 80 อุสกะเป็น 1 คาวุตะ, 4 คาวุตะเป็น 1 โยชนะ (โยชน). (83) 500 ชัชรู เป็น 1 โโกสะ, 4 อัมมณะเป็น 1 กรีสะ, ส่วน 1 อัมมณะนั้นนับได้ 28 พยามะ (วา)".

บัดนี้พิงทรามอธิบายในคำเหล่านั้นดังนี้. 36 ปริมาณชื่อว่า 1 อญ. 36 อญชื่อว่า 1 ศัชชารี, 36 ศัชชารีชื่อว่า 1 รดเรณู, 36 รดเรณูชื่อว่า 1 ลิกขา, 7 ลิกขาชื่อว่า 1 อุกา, 7 อุกาชื่อว่า 1 ฐัญญูมาสะ, 7 ฐัญญูมาสะชื่อว่า 1 อังคลี (นิ้ว). สองบทว่า อัมมวจิต ความว่า (84) อนึ่ง 12 อังคลี (นิ้ว) ชื่อว่า 1 วิทติ (คืบ), 2 วิทติ (คืบ) เป็น 1 หัตตะ (ศอก), 7 หัตตะ (ศอก) เป็น 1 ยัญฐี (ไม้วัด), 20 ยัญฐี (ไม้วัด) ชื่อว่า 1 อุสกะ. ประมาณ 80 อุสกะชื่อว่า 1 คาวุตะ, 4 คาวุตะชื่อว่า 1 โยชนะ (โยชน). 500 ชัชรูของอาจารย์ที่ขึ้นสายแล้วชื่อว่า 1 โโกสะ. อาจารย์พวกอื่นอีกกล่าววว่า "ชนของอาจารย์ที่ยังไม่ขึ้นสาย" ชื่อว่า "จตุรมมณะ" เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นที่ที่ชาวนาปลูกพืชชาติ คือว่าชาวเปลือก 4 อัมมณะ. 4 อัมมณะนั้นชื่อว่า 1 กรีสะ. โดยประมาณที่นับได้ 28 หัตตะ (ศอก) ชื่อว่า 1 อัมมณะ.

ศัพท์มีโกสะ เป็นต้น เป็นศัพท์ที่มีความหมายแง่เดียว. อธิบายว่ามีส่วนประกอบเดียว. ศัพท์ 4
ศัพท์มีกรีสะ เป็นต้น เป็นศัพท์ที่มีความหมายหลายแง่. จริงอยู่ 500 พยางค์ (วา) นั้นเทียบเป็น
1 โกสะจากคำว่า ธนุปุจสฺสํ โกลํ. แต่ 7 พยางค์ (วา) เป็น 1 อพพันฺตฺระจากคำว่า
อุพพันฺตฺรฐวีสฺสํ หตฺถกํ. แต่ 1 พยางค์ (วา) กับ 3 หัตถะ (ศอก) เป็น 1 หัตถะจากคำ
ว่า สฺตฺตฺหตฺถา มโตะ ทนฺโท. 3 ศัพท์เหล่านี้เป็นศัพท์ที่มีความหมายแง่เดียวช่วยประการฉะนี้.
ส่วนคำว่า "กรีสะ" แม้ 31 พยางค์ (วา) กับ 1 หัตถะ (ศอก) ก็เป็น 1 กรีสะจากคำว่า
ปฺญฺจวีสฺสํ หตฺถา กรีสํ มคํ. แม้ 43 พยางค์ (วา) กับ 3 หัตถะ (ศอก) ก็เป็น 1 กรีสะ
จากคำว่า รัตนํ สคํ ปฺญฺจสฺสคฺติ กรีสํ. ส่วนอุสกะมี 5 ประเภท คือ 25 พยางค์ (วา)
เป็น 1 อุสกะตามที่ท่านกล่าวไว้ในนัยที่ว่า 4 หัตถะ (ศอก) เป็น 1 พยางค์ (วา). (86)
250 พยางค์ (วา) เป็น 1 อุสกะตามที่ท่านกล่าวไว้ในนัยของเสียงของโคจ่าฝูง. 3 พยางค์
(วา) กับ 2 หัตถะ (ศอก) เป็น 1 อุสกะตามที่ท่านกล่าวไว้ในนัยแห่งกำลังของโคจ่าฝูงนั้น.
1 พยางค์ (วา) กับ 3 หัตถะ (ศอก) เป็น 1 อุสกะตามที่ท่านกล่าวไว้ในนัยแห่งลำตัวของโค
จ่าฝูงตัวนั้น. 35 พยางค์ (วา) เป็น 1 อุสกะตามที่ท่านกล่าวไว้ในนัยที่ว่า 7 หัตถะ (ศอก)
เป็น 1 หัตถะ. ส่วนควาตุระมี 4 ประเภท คือในคาถาที่ 5, 6, 7, 8 และ 9 2,000 พยางค์
(วา) เป็น 1 ควาตุระ. ในคาถาที่ 10 280 พยางค์ (วา) เป็น 1 ควาตุระ. ในคาถาที่
11 140 พยางค์ (วา) เป็น 1 ควาตุระ. ในคาถาที่ 12, 13 และ 14 2,800 พยางค์
(วา) เป็น 1 ควาตุระ. ถึงโยชนะ (โยชน์) ก็มีอยู่ 4 ประเภท คือ 8,000 พยางค์ (วา)
เป็น 1 โยชนะ (โยชน์) ตามที่ท่านกล่าวไว้ใน 5 คาถามีคาถาที่ 5 เป็นต้น. 1,120 พยางค์
(วา) เป็น 1 โยชนะ (โยชน์) ตามที่ท่านกล่าวไว้ในคาถาที่ 10, 560 พยางค์ (วา) เป็น
1 โยชนะ (โยชน์) ตามที่ท่านกล่าวไว้ในคาถาที่ 11, 11,200 พยางค์ (วา) เป็น 1 โยชนะ
(โยชน์) ตามที่ท่านกล่าวไว้ใน 3 คาถามีคาถาที่ 12 เป็นต้น. ศัพท์ 4 ศัพท์แม่เหล่านี้เป็นศัพท์
ที่มีความหมายหลายแง่ช่วยประการฉะนี้.

(87) ถามว่า "บัณฑิตโคอะไร (ชอยุติ) ในที่ไหน?". เฉลยว่า "บัณฑิตพึงเห็นว่า
ประมาณขนาดเล็กมีกรีสะ เป็นต้นยอมได้ในที่นั้นบ้างก็ไปตามพื้นราบ. ประมาณขนาดใหญ่ยอมได้
ในที่นั้นบ้างก็ยอมได้ในที่นั้นบ้างก็ยอมได้".

เสนาสนะสุดท้ายที่ตั้งอยู่ 500 ชั้วชุนชื่อว่าเสนาสนะป่า. 2,000 พยามะ (วา) เป็น 1 คาวุตตะ. 8,000 พยามะ (วา) เป็น 1 โยชนะ (โยชน์). บัณฑิตพึงทราบประมาณว่า ก็ประมาณเหล่านี้ย่อมได้ในที่นับต้นไม้และภูเขาเป็นต้นที่ไปทางคิงวา 35 พยามะ (วา) เป็น 1 อุตตะ. 2,800 พยามะ (วา) เป็น 1 คาวุตตะ. 11,200 พยามะ (วา) เป็น 1 โยชนะ (โยชน์). นี้ชื่อว่า ปกิตตคคาถา.

(88) การนับระยะทาง คือว่าการนับควยการคำนวณซึ่งการนับระยะทาง ได้แก่ การนับควยการคำนวณ ชื่อว่า "อัทธาสังขยา" (มาตราวัดระยะ). ก็คำว่า "อัทธา" นั้นสืบว่าเป็นการกำหนดอย่างใกล้เคียงเท่านั้น. พระญาณวิลาสเถระแสดงการนับแมซึ่งพื้นดินและภูเขาเป็นต้น. การพรรณนาเนื้อความของอัทธาสังขยาตามที่ท่านกล่าวแล้วควยคคาถา 19 คคาถาจบแล้วควยประการดังนี้.

(89) พระญาณวิลาสเถระครั้นแสดงมาตราวัดระยะอย่างนี้แล้ว บัณฑิต เมื่อจะแสดงมาตราทรง จึงกล่าวคำว่า กุทโว ปลโต เป็นต้น. ในคคาถานั้น 1 ปลตะชื่อว่า 1 กุทวะ. อนึ่ง 4 มุฏฐิชื่อว่า 1 กุทวะ. 5 กุทวะเป็น 1 มุฏฐิ.

$\frac{1}{3}$ ของมุฏฐิทานกล่าวว่าเป็น 1 ทะนานของชาวมคธ (มคธนาฬิ). คือว่าเป็นทะนานในแควนมคธ. 3 ทะนานของชาวมคธนั้นท่านเรียกว่า 1 อาฬหะ.

กตติ ธาตุ ลงในอรรถะว่า "แบ่งแยก" ลง "ว" ปัจจัย แปลง "กตติ" เป็น "กุต". สร ธาตุมี "ป" เป็นบทหน้า ลงในอรรถะว่า "ไป" ลง "ต" ปัจจัย ลง "ร" ที่ท้ายธาตุเสีย. มุ ธาตุ ลงในอรรถะว่า "ผูกพัน" ลง "ติ" ปัจจัย แปลง "ต" ที่ "ติ" เป็น "ถ" แล้วชอนพยัญชนะ "ต" เข้ามา. นล ธาตุ ลงในอรรถะว่า "ชวค" ลง "อิ" ปัจจัย. อรห ธาตุ ลงในอรรถะว่า "บุชา" ลง "อว" ปัจจัย เอา "ร" เป็น "ฬ".

ท่านอธิบายคำนี้ไว้ว่า ชาวเปลือกเต็ม 1 ปลตะชื่อว่า 1 กุทวะ. คำว่า "กุทวะ" และ "ปลตะ" มีเนื้อความเป็นอันเดียวกัน. (90) ชาวเปลือกเต็ม 5 ปลตะชื่อว่า 1 มุฏฐิ. แบ่งมุฏฐินั้นออกเป็น 3 ส่วน ส่วนหนึ่ง ๆ ชื่อว่า 1 ทะนานขนาดย่อม ๆ ของชาวมคธ. 3 ทะนานขนาดย่อมของชาวมคธนั้นชื่อว่า 1 อาฬหะ. อนึ่ง ชาวเปลือก 4 มุฏฐิชื่อว่า 1 กุทวะ.

5 กุฑระกล่าวคือข้าวเปลือก 20 มุฏฐิ ชื่อว่า 1 มุฏฐิ. แบ่งมุฏฐินั้นออกเป็น 3 ส่วน ส่วนหนึ่งๆ ประมาณ 6 มุฏฐิกว่า ๆ ชื่อว่า 1 ทะนานขนาดใหญ่ของชาวมคธ. 3 ทะนานขนาดใหญ่ของชาวมคธนั้นชื่อว่า 1 อาพหะ. อาพหะนั้นเป็นข้าวเปลือกประมาณ 20 มุฏฐิ.

บัดนี้ตีฟังทราบวินิจฉัยใน 2 คำถามมีคำถามที่ 3 เป็นต้นต่อไป. สองบทว่า จตุโร วาปิ ความว่า อนึ่ง แม 4 กุฑระก็ชื่อว่า 1 ปัตตะ. วิद्यูชนกำหนดคึงแล้ว คือว่ากำหนดเฉพาะแล้ว ควบประการฉะนี้. อนึ่ง 6 ปัสตะชื่อว่า 1 ปัตตะ. อนึ่ง 1 ปัสตะชื่อว่า 1 ปัตตะ.

สองบทว่า โส ปโต ความว่า ปัตตะที่มีประมาณ 1 ปัสตะนั้นทานกล่าวว่าเป็น 1 ทะนาน. ทะนานที่มีประมาณ 1 ปัสตะนั้นทานเรียกว่า "ทะนานขนาดย่อม". คำที่เหลือพึงรู้ได้ โดยง่าย. ปต ธาตุ ลงในอรรธะวา "ไป" (91) ลง "ด" ปัจจัย สำเร็จรูปเป็น "ปตถ" ทานอธิบายคำนี้ไว้ว่า "คำว่า กุฑระและปัสตะมีความหมายอย่างเดียวกัน". คำว่า "ปัตตะ" และ "นาฬิ" ก็เช่นเดียวกัน. 4 ปัสตะชื่อว่า 1 ปัตตะ. นี้เป็นทะนานขนาดกลาง. ประมาณ 6 ปัสตะเป็น 1 ปัตตะ. นี้เป็นทะนานขนาดใหญ่. 1 ปัสตะชื่อว่า 1 ปัตตะ. นี้เป็นทะนานขนาดย่อม. เพราะ 4 ทะนานเป็น 1 อาพหะ. ฉะนั้น ประมาณ 16 ปัสตะเป็น 1 อาพหะตามที่ ทานกล่าวไว้ควบสามารถทะนานขนาดกลาง. ประมาณ 24 ปัสตะเป็น 1 อาพหะควบสามารถ ทะนานขนาดใหญ่. ประมาณ 4 ปัสตะเป็น 1 อาพหะควบสามารถทะนานขนาดย่อม. ส่วนใน พระบาลี พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสที่มาของทะนานขนาดย่อมไว้แล้ว. บัดนี้ตีฟังพิจารณาอีกเอาที่ มานันเถกิต.

บัดนี้ตีฟังทราบวินิจฉัยในคำถามที่ 5 ต่อไป. 1 อาพหะทานกล่าวว่าเป็น 1 ตุมพะ. (92) ศัพท์ว่า "ถด" เป็นปากตันตรีนิฆาต (นิฆาตที่ลงในอรรธะวา "ฝ่ายอื่น"). 4 อาพหะ ทานกล่าวว่าเป็น 1 โทณะ. 4 โทณะชื่อว่า 1 มาถิกา. 11 โทณะชื่อว่า 1 อัมมณะ. ใน คำถามที่ 5 นั้น คำว่า "ตุมพะ" เป็นชื่อของอาพหะ. ตุมพ ธาตุ ลงในอรรธะวา "แวง หรือไหว" ความแวง คือว่าการหมุนไปวิเศษ. ลง "อ" ปัจจัย. ชุ ธาตุ ลงในอรรธะ วา "ไป" ลง "ณ" ปัจจัย. อนึ่ง ทถ ธาตุ ลงในอรรธะวา "ไป" และ "การเบียดเบียน" มาน ธาตุ ลงในอรรธะวา "บุชา" แปลง "อ" เป็น "อิ". อม ธาตุ ลงในอรรธะวา "ไป" ลง "ณ" ปัจจัย หรือเป็น อม ธาตุ ลงในอรรธะวา "เสีย" ศัพท์ 2 ศัพท์คือ

(93) บัณฑิตพึงทราบวินิจัยในกาลาที่ 6 ต่อไป. 10 อัมมะระชื่อว่า 1 กุมมะ. 4 มานิกา คือว่ามานิกา 4 ชื่อว่า 1 ขารี. 20 ขารีชื่อว่า 1 วาหะ. 1 วาหะทานกลาวว่า คือว่าทานพุกว่า เป็น 1 สกณะ. ชื่อว่า "กุมมะ" คือว่า "ฆณะ" เพราะอรรถวิเคราะห์ว่าเต็ม ค้วนน้ำ คือว่าค้วนชด. อุมก ชาติมี "ก" เป็นยหน้า ลงในอรรถะว่า "เต็ม" ก็ในคำว่า "กุมมะ" นี้ ทานแสดงสังขยานิคมพิเศษค้วนชื่อว่า "ฆณะ". ขร ชาติ ลงในอรรถะว่า "พินาศ" ลง "ณ" ปัจจัย. ศัพท์มี "นท" เป็นอาทิลง "อ" ปัจจัย. เป็นอิตถิลิงค์. ชื่อว่า "วาหะ" เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นส่วนอันบุคคลยอมนำไป. วท ชาติ ลงในอรรถะว่า "ถึงหรือบรรลุ" ลง "ณ" ปัจจัย. สก ชาติ ลงในอรรถะว่า "สามารถ" ลง "ณ" ปัจจัย ในกาลานี้มีข้อสันนิษฐานดังต่อไปนี้. 4 ปัตตะทานกลาวว่าเป็น 1 ปัตตะ และว่าเป็น 1 ทะนาน

(94) ประมาณ 16 ปัตตะ คือว่า 4 ปัตตะทานกลาวว่าเป็น 1 อาฬหะและว่าเป็น 1 คุมพะ. ประมาณ 64 ปัตตะ คือว่า 4 อาฬหะชื่อว่า เป็น 1 โทณะ. ประมาณ 256 ปัตตะ คือว่า 4 โทณะชื่อว่า 1 มานิกา. ประมาณ 104 ปัตตะ คือว่า 11 โทณะทานเรียกว่า 1 อัมมะระ. ประมาณ 100,040 ปัตตะ คือว่า 10 อัมมะระชื่อว่า 1 กุมมะ. ประมาณ 1,024 ปัตตะ คือว่า 4 มานิกาชื่อว่า 1 ขารี. 20 ขารีทานเรียกว่า 1 วาหะ และว่าเป็น 1 สกณะ. วาหะนั้น มี 20,480 ปัตตะ. นี้เป็นนัยแห่งการคำนวณปัสตตะค้วนสามารถแห่งอาฬหะตามที่ทานกลาวแล้ว ค้วนสามารถทะนานขนาดกลาง. การคำนวณปัสตตะเป็นอาฬหะตามที่ทานกลาวไว้ค้วนสามารถ ทะนานขนาดใหญ่และทะนานขนาดย่อมบัณฑิตกึ่งทราบโดยนัยนี้. (95) ส่วนในอรรถกลาตสน- นิบาต อังคตตรนิกายทานกลาวไว้ว่า "4 ปัตตะของชาวมคธเป็น 1 ปัตตะของชาวโกศล. 4 ปัตตะของชาวโกศลชื่อว่า 1 อาฬหะ, 4 อาฬหะเป็น 1 โทณะ, 4 โทณะเป็น 1 มานิกา, 4 มานิกาเป็น 1 ขารี, 20 ขารีโดยขารีของชาวโกศลนั้นทานกลาวว่าเป็น 1 คิลวาหะ"

แต่พระโมคคัลลานาจารย์กล่าวไว้ในเวสสวรรคว่า²

"1 ปัตตะเป็น 1 กุฑวะ³, 4 กุฑวะเป็น 1 ปัตตะ, 4 ปัตตะเป็น 1 อาฬหะ, 4 อาฬหะเป็น 1 โทณะ, 4 โทณะเป็น 1 มานิกา 4

¹สะกตตามทสนนิบาต อังคตตรนิกาย ไนมโนราปรณี

มาถิก้าเป็น 1 ขารี, อนึ่ง 20 ขารีเป็น 1 วาหะ, 10 อัมมณะ
เป็น 1 กุมมะ. ศัพท์ว่า "อาพหะ" "ตุมพะ" และ "ปัตตะ" ไม่
ใช่อิตถิลิงค์. ส่วนศัพท์ว่า "นาฬิ"¹ เป็นอิตถิลิงค์. 1 วาหะเป็น
1 สกฏฐะ. 11 โทณะเป็น 1 อัมมณะ"

(96) ในคำเหล่านี้ ทานอธิบายไว้ว่า 1 ปัสตะชื่อว่า 1 กุทวะ, 4 กุทวะเหล่านี้
ชื่อว่า 1 ปัตตะ, 4 ปัตตะชื่อว่า 1 อาพหะ, 4 อาพหะ คือว่าอาพหะทั้งหลาย 4 ชื่อว่า
1 โทณะ. ป่าฐะว่า "จตุราพหะ" ก็มี. พระโมคคัลลานาจารย์เก็บรูปปึงดิงค์ของศัพท์ว่า "โทณ"
ควยอักษร "วา". 4 โทณะชื่อว่า 1 มาถิก้า, การรวม 4 มาถิก้าเข้าควย (97) กันชื่อว่า
1 ขารีซึ่งมี 4 มาถิก้า. คำว่า "อิตถิ" ความว่า ศัพท์ "ขารี" เป็นอิตถิลิงค์. 20 ขารีชื่อว่า
1 วาหะ, 10 อัมมณะ คือประมาณ 110 โทณะชื่อว่า 1 กุมมะ. ป่าฐะว่า "ทสมพณ" ก็มี.
ศัพท์ 2 ศัพท์ คือ "อาพหะ" และ "ตุมพะ" เป็นไปในอรรถะว่า "ตุมพะ". (อาพหะและตุมพะ
มีความหมายเดียวกัน). บทว่า นิตถิย ความว่า 2 ศัพท์นั้นเป็นปึงดิงค์และนปึงสกดิงค์.
อนึ่ง ศัพท์ 2 ศัพท์ คือ "อาพหะ" และ "ตุมพะ" ซึ่งเป็นชื่อของลูกตุ้ม (ของตราชั่ง) ไม่ใช่
อิตถิลิงค์. ศัพท์ 2 ศัพท์ คือ "ปัตตะ" และ "นาฬิ" เป็นไปในอรรถะว่า "ปัตตะ". ส่วน
"นาฬิ" คือว่าศัพท์ว่า "นาฬิ" เป็นอิตถิลิงค์แจกตามแบบ "นารี". (98) ศัพท์ 2 ศัพท์ คือ
"วาหะ" และ "สกฏฐะ" ก็คือ "วาหะ" (นั่นเอง). ส่วน 11 โทณะชื่อว่า 1 อัมมณะ.

บัดนี้ พระภูณวิสาสเถระเมื่อจะแสดงขนาดของมาตราตวงมีอาพหะเป็นต้น จึง
กล่าว 3 คำว่ามีค่าเท่าที่ 7 เป็นต้น. ในคำเหล่านี้มีคำอธิบายดังนี้. 4 ทะนาน คือว่า
ทะนานทั้งหลาย 4 ชื่อว่า 1 อาพหะ. 16 ทะนานชื่อว่า 1 โทณะ. 64 ทะนานชื่อว่า 1
มาถิก้า. 176 ทะนาน คือว่า 100 ทะนานเกินไปอีก 76 ทะนานชื่อว่า 1 อัมมณะ. 1,760
ทะนานชื่อว่า 1 กุมมะ. (99) 256 ทะนานชื่อว่า 1 ขารี. 5,120 ทะนานชื่อว่า 1 วาหะ.
วาหะนั้นคือภาระที่บุคคลจะต้องใช้เกี่ยวขนาคใหญ่ลากไป.

บัดนี้พึงเห็นว่าทานกล่าวคำอธิบายนี้ไว้ว่า 4 อาพหะเป็น 1 โทณะ. ฉะนั้น เอา
4 ทะนานคงแล้วคูณควย 4 เป็น 16 ทะนาน. ส่วนในฎีกาวิสุทธิมรรค พระภูณจารย์กล่าวไว้

ว่า "4 มุฏฐิขนาดปกติเป็น 1 กุฑวะ, 4 กุฑวะเป็น 1 นาฬิ, 16 นาฬิเป็น 1 โทณะ. ก็โทณะ
 นั้นคิดเป็นทะนานของชาวมคธได้ 12 ทะนาน. (100) 4 โทณะเป็น 1 มาถิกา. ฉะนั้น 16
 ทะนานคูณด้วย 4 เป็น 64 ทะนาน. 11 โทณะเป็น 1 อัมมณะ. ฉะนั้น 16 ทะนานคูณด้วย
 11 เป็น 176 ทะนาน. 10 อัมมณะเป็น 1 กุมภะ. ฉะนั้น 176 ทะนานคูณด้วย 10 เป็น
 1,760 ทะนาน. อนึ่ง 110 โทณะเป็น 1 กุมภะ. ฉะนั้น 16 ทะนานคูณด้วย 110 เป็น 1,760
 ทะนาน. 4 มาถิกาเป็น 1 ขารี. ฉะนั้น 64 ทะนานคูณด้วย 4 เป็น 256 ทะนาน. 20 ขารี
 เป็น 1 วาหะ. ฉะนั้น 256 ทะนานคูณด้วย 20 (101) เป็น 5,120 ทะนานด้วยประการฉะนี้.
 บทว่า ธนุสฺสชยา ความว่า การคำนวณ คือว่าการนับรัฐพิธี กล่าวคือชาวเป็ลือก. บทว่า
 ธนุสฺส ความว่า อนึ่ง แมว่าการนับด้วยวิธีการนี้เป็น การนับเพียงคราว ๆ เท่านั้น เพราะเป็นการ
 ควณแต่เมล็ดข้าวเป็ลือกซึ่งเป็นเมล็ดเล็ก ๆ เป็นต้น

การพรรณานี้เพื่อความของมาตราดวงตามทีพระญาณวิลาสเถระกล่าวไว้ด้วยคาถา 9 คาถา
 จบแล้วด้วยประการฉะนี้.

(102) พระญาณวิลาสเถระครั้นแสดงมาตราดวงอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดง
 มาตราซึ่งจึงกล่าวคำว่า จตตาริ วิหิโย เป็นต้น. ในคำเหล่านั้น ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า
 4 เมล็ดข้าวเป็ลือก (วิหิ) เป็น 1 คุฑุชา คือว่ามีประมาณ 1 คุฑุชา . 2 คุฑุชาเป็น 1 มาสกะ
 คือว่ามีประมาณ 1 มาสกะ. นับในคำทั้งปวงบัดนี้ตีฟังนำไปอย่างนี้. อนึ่ง 4 เมล็ดข้าวเป็ลือก
 ที่รวมกันเข้าแล้วหนักเท่ากับ 1 คุฑุชา. อนึ่ง 2 คุฑุชาและ 1 มาสกะมีน้ำหนักเท่ากัน. นับใน
 คำทั้งปวงบัดนี้ตีฟังนำไปอย่างนี้. อธิบายอย่างนี้ว่า 5 มาสกะชื่อว่า 2 อักษะ. 1 อักษะคิด
 เป็นคุฑุชาได้ประมาณ 5 คุฑุชา คิดเป็นเมล็ดข้าวเป็ลือกได้ประมาณ 20 เมล็ดข้าวเป็ลือก. ก็
 ขอความนี้ขอมสมกับคำที่ท่านกล่าววว่า "20 เมล็ดข้าวเป็ลือกเป็น 1 อักษะ. 5 คุฑุชาเป็น 1
 อักษะ". (103) ส่วนจตุรคพคณามาคยฺมฺรจนาฎีกาอภิธานปทีปิกากล่าวเพื่อความนี้ไว้ว่า "5
 มาสกะเป็น 2 อักษะ, 5 มาสกะ 2 ครั้ง คือว่า 10 มาสกะเป็น 1 อักษะ". ก็เมื่อเป็นเช่น
 นี้ อักษะหนึ่ง ๆ มีประมาณ 80 เมล็ดข้าวเป็ลือก คิดเป็นคุฑุชาได้ 20 คุฑุชา. 8 อักษะ คือ
 วาหมวก 8 แห่งอักษะท่านกล่าววว่าเป็น 1 ฐณะ

ในคำถานั้น ชื่อว่า "วิหิ" เพราะอรรถวิเคราะห์ว่ายอมนำไป คือว่ายอมชบเลี้ยง

ว่า "ความเจริญ" ลง "อิ" ปัจจัย แปลง "อ" ที่ต้นธาตุเป็น "อิ" แล้วลบ "ร" เสีย. เมื่อจะกล่าวรูปพหูพจน์ของ "วีติ" ศัพท์ก็คือ "วีทโย". (104) กุช ธาตุ ลงในอรรธวา "เสียง" เป็น "อ" ปัจจัย ลงนิคหิตอาคมที่ต้นธาตุ. มส ธาตุ ลงในอรรธวา "นับ". ส่วนในสัท-
 นีติปกรณ์ พระอัครวงศาจารย์กล่าวไว้ว่า คำว่า "มาสะ" เป็นชื่อของพีชพิเศษจำพวกอปริตตชาติ
 คำว่า "มาสะ" นั้นชื่อว่า "มาสะ" เพราะอรรธวาเคราะห์ว่า พีชพิเศษจำพวกอปริตตชาติอันบุคคล
 ยอมกิน คือว่ายอมบริโภคนั้นในเวลาที่กำหนดไว้. แต่พีชนอกเหนือจากอปริตตชาตินี้ท่านก็เรียกว่า
 "มาสะ" เพราะอรรธวาเคราะห์ว่า อันบุคคลยอมกิน คือว่าแตะต้อง คือว่าถือเอา คือว่ากล่าว
 ว่า "นี่เป็นของเรา" ในคำว่า "มาสะ" นั้น ในตอนแรกมีธาตุ 2 ตัวคือ มา ธาตุ ลงใน
 อรรธวา "นับ" อส ธาตุ ลงในอรรธวา "บริโภคน" ในตอนหลังธาตุคือ มส ธาตุ ลง
 ในอรรธวา "แตะต้อง". "มาสะ" นั้นเองคือ "มาสะกะ". (105) ชื่อว่า "อักษะ" เพราะ
 อรรธวาเคราะห์ว่า ยอมกิน คือว่ายอมบริโภคนั้นบริโภค. เป็น อส ธาตุ ลงในอรรธวา
 "บริโภคน" ลง "ช" ปัจจัย แปลง "ส" ที่ธาตุให้เป็น "ก". ศัพท์ 3 ศัพท์คือ อักษะ วิภิกษะ
 กรีสสะ เป็นไปในอรรธวา "ผลสมอภิเภก". ในคำว่า "อักษะ" นี้ ชื่อว่า "อักษะ" เพราะ
 มีน้ำหนักเท่าผลสมอภิเภก. เป็น ชร ธาตุ ลงในอรรธวา "ทรงไว้" ลง "ยุ" ปัจจัย.

พินธุราวินิจัยในคาถาที่ 2 ต่อไป. 5 ฐานะชื่อว่า 1 สิวัดณะ. 5 สิวัดณะชื่อว่า
 1 นิกษะ, 10 ฐานะเหล่านี้ชื่อว่า 1 ปละ, 100 ปละ คือว่าปละ 100 ชื่อว่า 1 ตุลา. ใน
 คำว่า "สิวัตณะ" นั้น นิวพรรตอันสวยงามของวัตถุใดมีอยู่ วัตถุนั้นชื่อว่า "สิวัตณะ". ก็ใน
 คำว่า "สิวัตณะ" นี้ ท่านแสดงสังขยาพิเศษชนิดหนึ่งไว้โดยชื่อว่า "สิวัตณะ" (ทอง). กน ธาตุ
 มี "นิ" เป็นบทหน้า ลงในอรรธวา "สว่าง, ไปถึงและใคร" แปลง "น" ที่ธาตุเป็น "ช".
 ปล ธาตุ ลงในอรรธวา "ไปหรือถึง". ปล ธาตุ ลงในอรรธวา "กำจัดมุลและคัมมูล".
 การเกี่ยว การตัด การกำจัด การชำระ (106) การล้าง. คุธ ธาตุ ลงในอรรธวา
 "ขัง". "คุธ" ศัพท์เป็นนิตถิลิงค์. สมจริงคั้งที่จตุรงคผลอำมาตย์กล่าวไว้ว่า

"เสาคั้งในไม้ชื่ออันยึกไม้ของตัวเรือนเป็นไปในนิตถิลิงค์. ลงใน
 อรรธวา "คั้นขัง, ความคล้ายคั้งและรอยปละที่รวมเข้าเป็นกอง"

พินธุราวินิจัยในคาถาที่ 3 ต่อไป. 20 ฐานะเหล่านี้ชื่อว่า 1 อรรธวา 10 อรรธวา

นับ คือว่าฟังคำนวณ วิญญูชนเรียก คือว่ากล่าวว่ 1 บาท. (107) ภร ชาคู ลงในอรรถะ
 ว่า "ทรงไว้และชุปเสียง" ลง "ณ" ปัจจัย. อป ชาคู ลงในอรรถะว่า "ไป" หรือเป็น อน
 ชาคู ลงในอรรถะว่า "หายใจ" ลง "ส" ปัจจัย แปลง "ป" หรือ "น" ที่ท้ายชาคูเป็นนิคคหิต
 (สำเร็จรูปเป็น "อัส"). ปท ชาคู ลงในอรรถะว่า "ไป" ลง "ณ" ปัจจัย (เป็น"ปาท").
 พระญาณวิลาสเถระควรจะกล่าวว่ "ปาโท อัจจเต" แต่กล่าวอย่างนี้ (ปาทมัจจเต) เพราะ
 แปลง "โอ" เป็น "อะ" และลง "ม" อากม. อธิบายว่ เหมือนในคำว่ "มตคตติ" นั้น
 คัคบทเป็น "มตโค อตติ". นี้เป็นข้อสันนิษฐานในคำว่ "ปาทมัจจเต" นี้. ประมาณ $2\frac{1}{2}$ บาท
 (ปาทะ) เป็น 1 สุวัตณะ. ประมาณ $11\frac{1}{2}$ บาทเป็น 1 นิกะ. ประมาณ 5 บาทเป็น 1 ปละ.
 500 บาทเป็น 1 ตุลา. 10,000 บาท (108) เป็น 1 ภาระ. 100,000 บาทเป็น 1 สกฐะ.
 กัพระโมคคัลลานาจารย์กล่าวไว้ในเวสสวรรค (แห่งอภิธานปทีปิกา) ว่

"4 เมล็ดข้าวเปลือกเป็น 1 คัญชา, 2 คัญชาเป็น 1 มาสกะ,
 5 มาสกะเป็น 2 อักกะ, 8 อักกะเป็น 1 ฐณะ, 5 ฐณะ
 เป็น 1 สุวัตณะ, แต่ 5 สุวัตณะเป็น 1 นิกะซึ่งเป็นนุ่งสกคิงค์
 $\frac{1}{4}$ (ของวัตตุ) เป็น 1 บาท, 10 ฐณะเป็น 1 ปละ, อนึ่ง
 100 ปละเป็น 1 ตุลา, 20 ตุลาเป็น 1 ภาระ"

(109) ในคำของพระโมคคัลลานาจารย์นี้มีอธิบายดังนี้. 4 เมล็ดข้าวเปลือกที่รวม
 กันแล้วและ 1 คัญชา มีน้ำหนักเท่ากัน. อนึ่ง 2 คัญชาและ 1 มาสกะ มีน้ำหนักเท่ากัน. บัณฑิตพึง
 กู้เอานัยในบททั้งปวงอย่างนี้. 2 มาสกะชื่อว่า 1 อักกะ. 5 อักกะชื่อว่า 1 ฐณะ, 8 ฐณะ
 ชื่อว่ 1 สุวัตณะ, 5 สุวัตณะชื่อว่า 1 นิกะ. มติของอาจารย์บางพวกมีว่ "5 นิกะเหล่านั้น
 ชื่อว่ 1 บาท. บาทนั้นยอมเป็นไปในส่วนที่ 4 ($\frac{1}{4}$ เป็น 1 บาท)". มติของจตุรงคพลอำมาตย์
 มีว่ "4 เมล็ดข้าวเปลือกตามที่กล่าวแล้วนั้นแต่ละชื่อว่า 1 คัญชา, 2 คัญชาชื่อว่า 1 มาสกะ, 5
 มาสกะ 2 ครั้ง ชื่อว่ 10 มาสกะชื่อว่า 1 อักกะ, 8 อักกะชื่อว่า 1 ฐณะ, 5 ฐณะชื่อว่า 1
 สุวัตณะ, 5 สุวัตณะเหล่านั้นชื่อว่า 1 นิกะ. อนึ่ง คำว่ "อนัตถิ" หมายความว่า "นิจ" ศัพท์
 เป็นนุ่งสกคิงค์. $\frac{1}{4}$ ของวัตตุอย่างใดอย่างหนึ่งเป็น 1 บาท. 10 ฐณะชื่อว่า 1 ปละ. วัตตุ

เปลือกจึงกล่าว 4 คำถามคำถามที่ 4 เป็นต้น. ในคำถามเหล่านี้ บัณฑิตพึงทราบอธิบายดังนี้.
 8 เมล็ดข้าวเปลือกชื่อว่า 1 มาสกะ, 20 เมล็ดข้าวเปลือกชื่อว่า 1 อักชะ, 160 เมล็ดข้าว
 เปลือกเหล่านี้ทานกล่าวว่าเป็น 1 ธรณะ, 800 เมล็ดข้าวเปลือกชื่อว่า 1 สุวัณณะ, 4,000
 เมล็ดข้าวเปลือกชื่อว่า 1 นิกชะ, 1,600 เมล็ดข้าวเปลือกทานเรียกว่า 1 ปละ, 160,000
 เมล็ดข้าวเปลือกชื่อว่า 1 ตุลา. (111) 3,200,000 เมล็ดข้าวเปลือกทานเรียกว่า 1 ภาระ
 บทว่า ฉนหนุตาธิกั ความว่า ยิ่งควย 60,000. บทว่า ชาติสสทสหัสสั ความว่า 3,200,
 000.

3,200,000 เมล็ดข้าวเปลือกทานกล่าวว่าเป็น 10 ภาระ คือว่าหมวก 10 แห่งภาระ.
 อธิบายว่า โดยคำ 3,200,000 เมล็ดข้าวเปลือกนั้น คือว่าโดยการคำนวณจำนวนเท่านั้น
 ทานกล่าวว่าเป็น 1 เกวียนใหญ่.

ทานกล่าวคำอธิบายนี้ไว้ว่า 4 เมล็ดข้าวเปลือกเป็น 1 คณุชา. ฉะนั้น 4 เมล็ด
 ข้าวเปลือกคูณควย 2 (112) เป็น 8 เมล็ดข้าวเปลือก. ประมาณ 8 เมล็ดข้าวเปลือกนั้น
 เป็น 1 มาสกะ, 5 คณุชาเป็น 1 อักชะ, ฉะนั้น 4 เมล็ดข้าวเปลือกคูณควย 5 เป็น 20
 เมล็ดข้าวเปลือก. อนึ่ง 5 มาสกะเป็น 2 อักชะ ฉะนั้น 8 เมล็ดข้าวเปลือกคูณควย 5 เป็น
 40 เมล็ดข้าวเปลือก. อักชะนี้มี 20 เมล็ดข้าวเปลือก เพราะสม 40 เมล็ดข้าวเปลือกควย
 20 เมล็ดข้าวเปลือก. ประมาณ 20 เมล็ดข้าวเปลือกนั้นเป็น 1 อักชะ, 8 อักชะเป็น 1 ธรณะ,
 ฉะนั้น 20 เมล็ดข้าวเปลือกคูณควย 8 ได้ประมาณ 160 เมล็ดข้าวเปลือกเป็น 1 ธรณะ, 5 ธรณะ
 เป็น 1 สุวัณณะ, ฉะนั้น 160 เมล็ดข้าวเปลือกคูณควย 5 เป็น 800 เมล็ดข้าวเปลือก. ประมาณ
 800 เมล็ดข้าวเปลือกนั้นเป็น 1 สุวัณณะ. 5 สุวัณณะเป็น 1 นิกชะ, ฉะนั้น 800 เมล็ดข้าว
 เปลือกคูณควย 5 ได้ (113) 4,000 เมล็ดข้าวเปลือก. ประมาณ 4,000 เมล็ดข้าวเปลือก
 นั้นเป็น 1 นิกชะ. 10 ธรณะเป็น 1 ปละ, ฉะนั้น 160 เมล็ดข้าวเปลือกคูณควย 10 ได้
 1,600 เมล็ดข้าวเปลือก. ประมาณ 1,600 เมล็ดข้าวเปลือกนั้นเป็น 1 ปละ, 100 ปละ
 เป็น 1 ตุลา, ฉะนั้น 1,600 เมล็ดข้าวเปลือกคูณควย 100 ได้ 160,000 เมล็ดข้าวเปลือก.
 ประมาณ 160,000 เมล็ดข้าวเปลือกนั้นเป็น 1 ตุลา. 20 ตุลาเป็น 1 ภาระ, ฉะนั้น 16,000
 เมล็ดข้าวเปลือกคูณควย 10 ได้ 160,000 เมล็ดข้าวเปลือก. ประมาณ 160,000 เมล็ดข้าวเปลือก

10 โถ 3,200,000 เมล็ดข้าวเปลือก. ประมาณ 3,200,000 เมล็ดข้าวเปลือกเป็น 1 สกฐะ.

บัดนี้ พระญาณวิลาสเถระเมื่อจะแสดงขนาดของมาตราซึ่งมีมาสกะเป็นต้นโดยคิดเป็น
 คุชชา จึงกล่าว (114) 3 คาทามีคาคาที่ 8 เป็นต้น. บัดนี้พึงทราบอธิบายในคาคาเหล่านั้น
 ว่า สองบทว่า คุชชมตโฆ เจ ความว่า ถ้าคาคาซึ่งคุณค้ายคุชชาเป็น 1 มาสกะไซร. บทว่า
 ตปมาณิกา ความว่า ขนาดของมาสกะนั้นเป็น 2 คุชชา. 5 คุชชาชื่อว่า 1 อักษะ. บทว่า
 คุชชตาฬิสี ความว่า 40 คุชชาชื่อว่า 1 ธรรมะ เพราะ 5 คุชชาคณควย 8. 200 คุชชาชื่อ
 ว่า 1 สุวันณะ เพราะ 40 คุชชาคณควย 5. 1,000 คุชชา คือว่า 1,000 แห่งคุชชาชื่อว่า
 1 นิกษะ เพราะ 200 คุชชาคณควย 5. 400 คุชชาชื่อว่า 1 ปละ เพราะ 40 คุชชาคณ
 ควย 10. บทว่า จตุนหุกั ความว่า 40,000 คุชชาชื่อว่า 1 ตุลา (115) เพราะ 400
 คุชชาคณควย 100.

อนึ่ง 800,000 คุชชาเหล่านั้นท่านเรียกว่า 1 ภาระ เพราะ 40,000 คุชชาคณ
 ควย 20. สองบทว่า อฏฐเรว หสสธชานี ความว่า 8,000,000 คุชชาทานเรียกว่า 1
 สกฐะ เพราะ 800,000 คณควย 10. ก็ในคำว่า ปมาณสังขยา ความว่า ชื่อว่า "ปมาณ"
 เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นเครื่องประเมิน คือว่ากำหนดอย่างถนัดซึ่งวัตถุที่ควรนับมีมาสกะ
 เป็นต้น. อธิบายว่า การนับซึ่งประมาณนั้นแล. ส่วนในเวสสวรรค (แห่งอภิธานปทีปิกา)
 พระโมคคัลลานาจารย์กล่าวไว้ว่า "อนึ่ง การนับยังมี 3 อย่าง คือการชั่ง การตวงและการ
 วัด". ในการนับ 3 อย่างนั้น มีอธิบายว่าการนับอันเป็นเครื่องประเมิน คือว่ากำหนดอย่าง
 ถนัดนั้นยังมี 3 อย่าง (116) คือว่ายอมมีควยอำนาจการนับ 3 อย่าง ได้แก่การชั่ง การวัด
 และการตวง

จริงอยู่ การนับควยการวัดพระญาณวิลาสเถระกล่าวไว้ควยคำว่า ฉตตีส ประมาณ
 เต เป็นต้น. การนับควยการตวงท่านกล่าวไว้ควยคำว่า กุทโว ปลโต เอโก เป็นต้น.
 การนับควยการชั่งท่านกล่าวไว้ควยคำว่า จุตทาโร วิทโย คุชชา เป็นต้น. ฉะนั้น บัดนี้
 พึงเห็นว่า ท่านเรียกการนับควยการชั่งนั้นว่า "ปมาณสังขยา". เรียกการนับควยการตวง
 ว่า "ธัญญสังขยา". เรียกการนับควยการวัดว่า "อัทธาสังขยา".

(117) พระญาณวิลาสเถระครั้นแสดงมาตราข้างอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดงระบบการนับสิ่งจึงกล่าวคำว่า ออชฺ ลอชฺมลจฺจฺจฺ เป็นตน. ฟังทราบคำอธิบายในคำเหล่านั้นดังนี้. ศัพท์ 4 ศัพท์ คืออักขระ อักขะ อลักขะและลิกขะทานเรียกว่า "อักขะ". ศัพท์ 4 ศัพท์ คือ กละ ปละ สลิกะและอักกละทานเรียกว่า "กละ". สลีนั่นเองคือสลิกะ. จริงอยู่ พระญาณวิลาสเถระเรียกว่า "ฉัสสลี". ศัพท์ 4 ศัพท์มีอักขะเป็นตนหมายถึง "อักขะ". ศัพท์ 4 ศัพท์มีกละเป็นตนหมายถึง "กละ". ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ 2 ต่อไป. ศัพท์ 4 ศัพท์ คือปละ ตมกละและสละทานเรียกว่า "ทุกกละ". 2 กละทานเรียกว่า "ทุกกละ". ศัพท์ 4 ศัพท์ คือ อัททกะ อัททะ ตมัททะและชรณะ (118) ทานเรียกว่า "จตุกกละ". บทว่า อชฺชกํ ความว่า ครึ่งบาท. คำนอกนั้นก็เหมือนกัน (ครึ่งบาท). บทว่า ตมชฺชํ ความว่า ครึ่งบาทนั้น. 4 กละชื่อว่า "จตุกกละ". ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ 3 ต่อไป. 6 กละชื่อว่า "ฉักกละ". 3 กัลลฺยฺชะชื่อว่า "ติกกัลลฺยฺชะ". 6 สลฺยฺชะชื่อว่า "ฉัสสลี". ศัพท์ 3 ศัพท์ (ฉักกละ ติกกัลลฺยฺชะและฉัสสลี) ทานเรียกว่า "ติปละ" ด้วยประการฉะนี้. 3 ปละชื่อว่า "ติปละ". (119) ติปละนี้ พระญาณวิลาสเถระกล่าวหมายเอา "ปละ" ศัพท์ที่มีความหมายว่า "กละ" นั้นเอง หาหมายถึง "สลี" ศัพท์ไม่. ศัพท์ 3 ศัพท์ คือปาฏฐกะ ปาทกะและปาฏฐะชื่อว่า "จตุกกละ". คาถาที่ 4 มีเนื้อความง่าย. คาถาที่ 5 มีอธิบายดังนี้. ในบางประเทศ การนับหมวค 10 คือว่าการนับ 10 แห่งบาทเหล่านั้นเรียกว่า "สตะ" (100) ในมัธยมประเทศ 100 ปาทกะนั้นแหละชื่อว่า "สตะ" (100) ส่วนในปัจจุบันคชนบท 10 ปาฏฐกะชื่อว่า "สตะ" (100). ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ 6 ต่อไป. หลายบทว่า สคานํ ทสกํ สชฺชยา ความว่า 10 รอยเป็น 1 พัน. บทว่า ตสส (120) ความว่า 10 พันเป็น 1 หมื่น. ชอน "ส" ที่ ทสกํ (เป็น ทสสกํ) เพราะอำนาจการประพันธ์คาถา. สองบทว่า ทสกํ ตสส ความว่า 10 หมื่นชื่อว่า 1 แสน. ถามว่า "ลักขะ" นั้นมีเท่าไร ? เฉลยว่า "มี 100 พัน". ศัพท์ 2 ศัพท์ คือลักขะและสคสทสสกะ มีความหมายเดียวกัน (คือ 1 แสนเหมือนกัน). ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ 7 ต่อไป. 10 แสน ทานกล่าววว่า 1 ลาน. เชื่อมความว่า 10 ลานวิญญูชนเรียกว่า 1 โกฎิ. ในสังขยาปกาสกปกรณนี้ พระญาณวิลาสเถระไต่กล่าวถึงเลขตั้งแต่หลักร้อยถึงหลักโกฏิไว้แล้วก็จริง ถึงกระนั้น เพื่อความฉลาดในเลขเหล่านี้ ขวพฺพเอว (พระสิริรังคคาวจรย์) อธิษฐานว่าพระคตฺตคาวจรย์ (พระ

อภิธานัมปิฎกา) พระโมคคัลลานาจารย์โลกทวารวดีสังขยาไว้ว่า (121)

"ศัพท์สังขยามี "เอก"ศัพท์เป็นคน "อฏฐารส" ศัพท์เป็นที่สุดเป็นไค
ทั้ง 3 ดิงค์ ส่วนศัพท์สังขยามี "วิสติ" ศัพท์เป็นคนจนถึง "นวุติ"ศัพท์
ใช้เป็นคนเอวณะ อิติลึงค์ (แต่) เมื่อต้องการจะกล่าวจำนวนแต่ละ
อย่างก็เป็นพหูวณะไค. สตะ สหสสะ นยุตตะ ลักขะ โภภี
ปโภภี โภภีปโภภี นหุตะ นินนหุตะ อักโขภีนิ พินหุ นิรัพหุตะ
อหะ อพพะ อฏฐะ โสคันธิกะ อุปปละ กุมพะ (122) ปุคฺทริกะ
ปุมะ กถานะ มหากถานะ อสังเขยยะ, 100 เป็นต้นคือ 10
คฺคฺวย 10. 10,000,000 เป็นต้นคือ 10 คฺคฺวย 10,000,000
ตามลำดับ"

ในคำเหล่านั้น ฟังทราบอธิบายดังนี้ ศัพท์สังขยามี "เอก"ศัพท์เป็นคน"อฏฐารส"ศัพท์
เป็นที่สุดใช้กับนามไคทั้ง 3 ดิงค์ และนามนั้นจะต้องมีวิภคฺติและวณะเสมอกัน เช่น เอก
พราหมโณ ฯ ล ฯ อฏฐารส พราหมณา. แต่จะใช้อย่างวิภคฺติและวณะกันไม่ได้ เช่นพราหมณาน์
เอก และ พราหมณาน์ ทส. ขวบหว่า ที่สุ นี้ พระโมคคัลลานาจารย์แสดงให้เห็นว่า
มีไคแต่ "เอก" ศัพท์เท่านั้นที่มีดิงค์ แท้จริง (123) "อฏฐารส" ศัพท์ก็มีดิงค์ เพราะเหตุนี้
การที่พระโมคคัลลานาจารย์กล่าววว่า "ศัพท์สังขยาเหล่านั้นไม่มีดิงค์" ทานหมายถึงว่าเป็นศัพท์
ไม่มีดิงค์พิเศษ แต่ไม่ฟังเห็นว่าทานกล่าวหมายถึงว่าเป็นศัพท์ที่มีดิงค์สามัญ. ก็บรรดาศัพท์สังขยา
เหล่านั้น ศัพท์สังขยานี้คือ เอก หวิ ทิ จตุ ฯ ล ฯ ทส ไม่มีดิงค์. เอก โขเว ตโย
จตุตาโร ฯ ล ฯ ทส เป็นดิงค์สามัญ. "วิสติ" ศัพท์เป็นคนใช้เป็นคนนับจำนวนอย่างนี้ คือ
ควํ วิสติ และใช้กับนามศัพท์ที่จะนับอย่างนี้คือ วิสติ คาโว. บหว่า เอกตเต ความว่า
ในกาลไค ศัพท์สังขยาเหล่านั้นยอมยังจำนวน 21 ในส่วนที่ฟังนั้นแลให้ถึงเฉพาะโดยความ
เป็นสภาพที่มีอรรณรูปสูงสุด (124) ในกาลนั้น การนับที่แตกต่างกันเหล่านั้นก็ใช้กับนามที่มี
วิภคฺติและวณะเสมอกัน (และเป็น) เอกวณะอย่างเกี่ยวในกาลทั้งปวง เช่น วิสติ คาโว.
บาทคาถาวา วุตคเกเต พหุเตปิ ความว่า ในเมื่อประเภทแห่งพวกมี 20 เป็นต้น คือว่า
เมื่อสิ่งปรารถนาที่จะพกรวม ๆ กันมีอยู่ สังขยาเหล่านั้นใช้กับพหูวณะไค เช่น เขววิสตาโย

ส่วนในคัมภีร์อมรโกส ท่านกล่าวไว้ว่า "ในคัมภีร์อภิไธยซึ่งเป็นคัมภีร์เกี่ยวกับสังขยา
 เล่มอื่นอีก ศัพท์สังขยามี "วีสติ" ศัพท์เป็นต้นเป็นพหูพจน์ก็ได้ เพราะมีวิภक्तिและวจนะเสมอกับ
 นามศัพท์ที่เจนนั่น". ในที่นี้ สังขยาอื่นชื่อว่าเป็นสังขยาที่แตกต่างกันทางด้านชนิดเท่านั้น ฉะนั้น
 จึงเห็นว่า คัมภีร์ทั้ง 2 นั้นแตกต่างกันเพียงโวหารเท่านั้น เนื้อความหาต่างกันไม่. หลายบท
 ว่า ตา อานวุติ (125) นารียี ความว่า ศัพท์สังขยามี "วีสติ" ศัพท์เป็นต้นคลุมไปจนถึง
 "นวุติ" ศัพท์เป็นอิตถิลิงค์ ไซ้กับนามที่มีวิภक्तिและวจนะเสมอกัน แต่ต่างลึงค์กัน เช่น วีสติ กุสानी.
 เลข 24 หลักมีหลักย่อยเป็นต้นหลักอสังเขยยะเป็นที่สุดเป็นประเภทของการนับ. ในเลข 24 หลัก
 นั้น 100 ("สต" ศัพท์) ผลลัพธ์มาจาก 10 คูณด้วย 10. เช่นเดียวกัน 1,000 ("สหสส" ศัพท์)
 ผลลัพธ์มาจาก 100 คูณด้วย 10. ยุษ ชาติ ลงในอรรถว่า "ประกอบ" หรือ ยุษ ชาติ
 ลงในอรรถว่า "ผสม" ลง "ต" ปัจจัย สำเร็จรูปเป็น "อยุชต" เป็น "นียุชต" ก็มี. ลอช
 ชาติ ลงในอรรถว่า "เห็น" สำเร็จรูปเป็น "ลอช" เป็น "สทสหสส" ก็มี. กุญ ชาติ ลง
 ในอรรถว่า "ตัด". ชื่อว่า "โกฏิ" เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ตัดการคูณด้วย 10. ลง "อิ"
 ปัจจัย. การนับพิเศษชนิดหนึ่งท่านเรียกว่า "ปโกฏิ" เพราะทำให้พิเศษออกไปโดยการเติม (ป)
 อุปสรรค. (126) การนับพิเศษชนิดหนึ่งท่านเรียกว่า "โกฏิปโกฏิ" เพราะเอา "โกฏิ" และ
 "ปโกฏิ" แม้ทั้ง 2 รวมกัน. ท่านแสดงให้เห็นว่า ศัพท์สังขยา 3 ศัพท์ (โกฏิ ปโกฏิ โคฏิปโกฏิ)
 มีโกฏิเป็นต้นเป็นอิตถิลิงค์ด้วยคำว่า "สา". นห ชาติ ลงในอรรถว่า "ผูก" ลง "ต" ปัจจัย
 "อุ" อากม สำเร็จรูปเป็น "นหต". ชุก ชาติ ลงในอรรถว่า "เคลื่อนไหวน" เรียกว่า
 "อ๊กโชภินี" เพราะใคร ๆ ก็ไม่สามารถจะทำให้เคลื่อนไหวได้. ลง "ยุ" ปัจจัย ศัพท์มี "นท"
 เป็นต้นลง "อิ" ปัจจัย. วิท ชาติ ลงในอรรถว่า "ไต่" ลง "อุ" ปัจจัย. ลงนิคคหิตอากม.
 อพท ชาติ ลงในอรรถว่า "เบียดเบียน" และ "ถึง" ลง "ท" ปัจจัย ลง "อุ" อากม. อหิ
 ชาติ ลงในอรรถว่า "ถึง" ลง "ท" ปัจจัย. อว ชาติ ลงในอรรถว่า "รักษา" ลง "ว"
 ปัจจัย. อญ ชาติ ลงในอรรถว่า "ถึง" ลง "ญ" ปัจจัย. การนับพิเศษชนิดหนึ่งท่านเรียก
 โดยชื่อพิเศษของคอกบัวว่า "โสคันชิกะ". อนึ่ง การนับพิเศษชนิดหนึ่ง ๆ ท่านเรียกโดยชื่อของ
 คอกกอบดเป็นต้น. ในคำเหล่านี้ ฟังทราบวินิจฉัยดังนี้ ถิ่นหอมชื่อว่า "สุนธ" (คอกไม้ที่
 มีกลิ่นหอมชื่อ "โสคันชิกะ" (127)

หรือชื่อว่า "อุปปละ" เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เคลื่อนไหวในน้ำ. เหมือนตอนต้น (คือลง "อ" ปัจจัย ซ่อน "ป") หรือเป็น อป ชาติ ลงในอรรถว่า "ไป". ชื่อว่า "อุปปละ" เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ลอย คือว่าไปข้างบน (น้ำ) ลง "อ" ปัจจัย ซ่อน "ป". ชื่อว่า "กุ่มทะ" เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ขันเทิงบนแผ่นดิน คือปฐพี. มุติ ชาติ ลงในอรรถว่า "แตก, หัก" ลง "อ" ปัจจัย "ร" อาคม แปลง "ม" เป็น "ป" และแปลง "อ" เป็น "อ" สำเร็จรูปเป็น "ปฐพีระ". ปท ชาติ ลงในอรรถว่า "ไป" ลง "อ" ปัจจัย สำเร็จรูปเป็น "ปทุมะ" เป็นฉัตถ์ดิถี.

ส่วนในฎีกาปาตาสวรรค (แห่งอภิธานัมที่ปิกา) จตุรงคผลอำมาตย์กล่าวฉนวนนี้ไว้ว่า "3 ศัพท์ คือโสถันธิกะ กัลลหาระและทกสีติกะหมายถึงบัวท้ว ๆ ไปทั้งที่มีสีแสดและไมแสด. แต่ดาเป็นดอกไม้ที่อยู่ในน้ำชนิดอื่น ๆ นอกจากดอกบัวต้องมีสีแสด. 2 ศัพท์ คืออุปปละและ กุ่มทะ หมายถึงดอกบัวท้ว ๆ ไปมีดอกปทุมและดอกโกมุท เป็นต้น. ถามว่า "ถ้าเขนนันจะรู้ได้ อยางไรเลาว่าเป็นดอกอบลเชียว (นี้อุปปละ) เป็นต้นควยอุปปละศัพท์. (128) ฉนลยว่า "ก ดอกบัวมีมหาอุปปละ เป็นต้นทานไมโลกฉลาวไว้. แมในบัวท้ว ๆ ไปก็สามารถที่จะกำหนดได้ เหมือนการรูชาวสาสี่ เป็นต้นควยธัญศัพท์. แต่การกำหนดครุโดยวิธีนี้จะเอาไปใช้กับถ้วเชียวเป็น ต้นไมได้. ดอกอบลชาวชื่อว่า "กุ่มทะ" ดอกกมลฉลาวชื่อว่า "ปฐพีระ". ปทุมเป็นบัวท้ว ๆ ไป!"

กต ชาติ ลงในอรรถว่า "การประพันธ์พากย์" ลง "อ" ปัจจัย. ชื่อว่า "อสัง-
เชยยะ" เพราะใคร ๆ ก็ไม่สามารถนับได้.

บรรดาเลขเหล่านี้ เลขหลักร้อยเป็นต้นจนถึงหลักแสนเกิดจากการใช้ 10 คุณ คือ ว่าคุณควย 10. เลขหลักโกฏิเป็นต้นจนถึงหลักอสังเชยยะใช้ 10,000,000 คุณ คือว่าคุณควย 10,000,000 เพราะฉะนั้น เลข 1 มีเลขศูนย์ (0) 2 ตัวเป็นร้อย. ก็เช่นเดียวกันเลข 1 มีเลขศูนย์ 3 ตัวเป็น 1 พัน, เลข 1 มีเลขศูนย์ 4 ตัวเป็น 1 หมื่น, เลข 1 มีเลขศูนย์ 5 ตัว เป็น 1 แสน, เลข 1 มีเลขศูนย์ 6 ตัวเป็น 1 ล้าน, แฉวาเลข 1 มีเลขศูนย์ 7 ตัวเป็น 1 โกฏิ, ก็เช่นเดียวกันเลข 1 มีเลขศูนย์ 9 ตัวเป็น 1 ปโกฏิ, ฉนวนนี้จนถึงอสังเชยยะ. ถ้าหลักเหล่านี้ การนับควยเลขศพนับได้ต่อไป 1. ปโกฏิเป็นโกฏิเป็น...

พินทุ์มีเลขศูนย์ 19 ตัว, ในอัทพ์พะมีเลขศูนย์ 21 ตัว, ในนิรัพพะมีเลขศูนย์ 23 ตัว, ในอหะมีเลขศูนย์ 25 ตัว, ในอพพะมีเลขศูนย์ 27 ตัว, ในอญญะมีเลขศูนย์ 29 ตัว, ในโสคันธิกะมีเลขศูนย์ 31 ตัว, ในอุปปละมีเลขศูนย์ 33 ตัว, ในกุมพะมีเลขศูนย์ 35 ตัว, ในปุตตรีกะมีเลขศูนย์ 37 ตัว, ในปทุมะมีเลขศูนย์ 39 ตัว, ในกถานะมีเลขศูนย์ 41 ตัว, ในมหากถานะมีเลขศูนย์ 43 ตัว, ในอสังเขยยะมีเลขศูนย์ 45 ตัวด้วยประการฉะนี้. ที่กล่าวมานี้เป็นมติของฝ่ายกัจจายนะ. อนึ่ง แม้เลขหลักอสังเขยยะก็คูณด้วย 10. นี้เป็นมติของฝ่ายกัจจายนะ.

เพราะเหตุนี้ อาจารย์กัจจายนะจึงตั้งเป็นสูตรไว้ว่า ยาว ตุตตริ ทสฺสติดฺตฺย. ในบทเหล่านั้น (130) พึงทราบอธิบายดังนี้. บทว่า ยาว เป็นคำไขเพื่อความของปริเฉท. บทว่า ตุตตริ เป็นตัวคูณ. บทว่า ทสฺสติดฺตฺย เป็นตัวตั้ง. "จ" ศัพท์เป็นสมุจยยะ. วิธีทำเป็นสูตร. ก็แม้การคูณก็ชื่อว่า "วิธี". อธิบายว่า หลักเหล่านั้นจนถึงหลักที่สูงที่สุด คือหลักอสังเขยยะก็พึงคูณด้วย 10. ในสูตรนี้ "จ" ศัพท์ประมวลความว่า เลขหลักทั้งหลายไม่ไขคูณด้วย 10 เท่านั้น ที่แท้คูณด้วย 100 เป็นต้นก็ยังมิ. อนึ่ง หลักร้อยเป็นต้นจนถึงหลักแสนก็คูณด้วย 10 เพราะฉะนั้น เลข 1 มีเลขศูนย์ 2 ตัวเป็น 1 ร้อย, เช่นเดียวกัน เลข 1 มีเลขศูนย์ 4-5 ตัวเป็นจำนวนที่มากกว่า 1 พัน. เต็มเลขศูนย์หลักละ 7 ตัวแล้วนับอย่างนี้จนถึงอสังเขยยะ คือ เลข 1 มีเลขศูนย์ 12 ตัวเป็น 1 โกลี, ก็เช่นเดียวกัน เลข 1 มีเลขศูนย์ 19 ตัวเป็น 1 ปโกฏิ. (131) ก็ในหลักเหล่านั้น การนับด้วยเลขศูนย์ก็ดังต่อไปนี้. ในโกฏิปโกฏิมีเลขศูนย์ 26 ตัว, ในนหะมีเลขศูนย์ 33 ตัว, ในนินนหะมีเลขศูนย์ 40 ตัว, ในอัทโทภินีมีเลขศูนย์ 47 ตัว, ในพินทุ์มีเลขศูนย์ 54 ตัว, ในอัทพ์พะมีเลขศูนย์ 61 ตัว, ในนิรัพพะมีเลขศูนย์ 68 ตัว, ในอหะมีเลขศูนย์ 75 ตัว, ในอพพะมีเลขศูนย์ 82 ตัว, ในอญญะมีเลขศูนย์ 89 ตัว, ในโสคันธิกะมีเลขศูนย์ 96 ตัว, ในอุปปละมีเลขศูนย์ 103 ตัว, ในกุมพะมีเลขศูนย์ 110 ตัว, ในปุตตรีกะมีเลขศูนย์ 117 ตัว. ในปทุมะมีเลขศูนย์ 124 ตัว, ในกถานะมีเลขศูนย์ 131 ตัว, ในมหากถานะมีเลขศูนย์ 138 ตัว, ในอสังเขยยะมีเลขศูนย์ 145 ตัวด้วยประการฉะนี้. นี้เป็นมติของจตุรงคพลอำนาจ.

(132) แต่ในคัมภีร์อมรโกศ ทานกล่าวไว้ว่า เลขหลักที่สูงกว่าหลักแสนคูณด้วย 10. พึงทราบอธิบายของข้อความที่ดังต่อไปนี้. พึงทราบว่า 10 คูณด้วย 10 เป็น 100 100 คูณ

"จากหสตะคุณถวาย 10 เป็น สตะ, จากสตะ คุณถวาย 10 เป็นสหัสสตะ, จากสหัสสตะ คุณถวาย 10 เป็นอยุตตะ, จากอยุตตะ คุณถวาย 10 เป็นลักขะ, จากลักขะ คุณถวาย 10 เป็นปยุตะ, จากปยุตะ คุณถวาย 10 เป็นโกฏิ, จากโกฏิ คุณถวาย 10 เป็นอัพพะตะ, จากอัพพะตะ คุณถวาย 10 เป็นภัทมะ, จากภัทมะ คุณถวาย 10 เป็นชัพพะ, จากชัพพะ คุณถวาย 10 เป็นมหาชัพพะ, จากมหาชัพพะคุณถวาย 10 เป็นมหาภัทมะ, จากมหาภัทมะ คุณถวาย 10 เป็นสังก, จากสังก คุณถวาย 10 เป็นสมุทตะ, จากสมุทตะ คุณถวาย 10 เป็นอันตะยะ, จากอันตะยะ คุณถวาย 10 เป็นมิชณะ, จากมิชณะ คุณถวาย 10 เป็นปรัทธยะ, (133) จากปรัทธยะ คุณถวาย 10 เป็นอมตะ, จากอมตะ คุณถวาย 10 เป็นสังขยะ, จากสังขยะ คุณถวาย 10 เป็นอสังเขยยะ, สังขยะอยู่หลักที่ 20 ถวายประการนี้.

แต่พระอัครวงศาจารย์ผู้มีจนาศัพท์ปิฎกทรงโคตงสูตรพร้อมทั้งคำอธิบายไว้ว่า "หลักสิบขึ้นไปคุณถวาย 10. อนึ่ง จากอัพพะตะขึ้นไปคุณถวาย 20. แต่หลักสิบเป็นต้นจนถึงหลักอสังเขยยะคุณถวาย 10 ตลอดไป. อนึ่ง พึงทราบนัยแห่งพระบาลีว่า เลขหลักนิริัพพะตะจนถึงหลักอสังเขยยะคุณถวาย 10"

ในศัพท์ปิฎกนี้ พระอัครวงศาจารย์ครั้นแสดงนัยแห่งกัจจายนะตามนัยก่อนแล้ว จึงอธิบายว่า ถวายคำว่า ถวายว่าเป็นคน ความว่า ตั้งแต่หลักสิบจนถึงหลักล้านคุณถวาย 10 อย่างนี้ คือ 10 คุณถวาย 10 เป็น 100 ฯ ล ฯ 1,000,000 คุณถวาย 10 เป็น 10,000,000. ตั้งแต่หลักโกฏิจนถึงอัพพะตะ 100,000 คุณถวาย 100 อย่างนี้ คือ 100,000 โกฏิคุณถวาย(134) 100 เป็นปโกฏิ. 100,000 พันทศคุณถวาย 100 เป็นอัพพะตะ. จากอัพพะตะจนถึงอสังเขยยะคุณถวาย 20. ก็คำว่า "ปาณี" ในคำว่า "ปาณีเนน" นี้ ท่านกล่าวหมายถึงบาลีโกกาลิกสูตรในพรหมสังยุต สกาลวรรคซึ่งมาแล้วอย่างนี้ว่า "ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาค ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ประมาณอายุในปทุมมรกนนานเพียงไร ? พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า กุฏกริกขุ ประมาณอายุในปทุมมรกนนานแล้ว การที่จะนับว่าสิ้นเท่านั้นปี สิ้นเท่านั้นร้อยปี สิ้นเท่านั้นพันปี สิ้นเท่านั้นแสนปี ไม่ใช่ของที่จะทำไถ่กาย ๆ . ภิกษุรูปนั้นทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พระองค์อาจที่จะทำอุปมาไถ่ไหม ? พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กุฏกริกขุ เราอาจทำได้ ดังนี้ จึงตรัสว่า ดุริยธรรม เปลี่ยนเป็นดีเป็นธรรมะ..."

ตั้งแต่หลักโกฏิจนถึงหลักพันทุกตัว 1, ๖๖๐, ๖๖๐. จากหลักอัพพะจนถึงหลักอสังเขยยะพิง
 ๖๖๐ ๖๖๐ ๖๖๐. (138) ลำดับตั้งแต่หลักนิริัพพะจนถึงหลักปุตตรีกะที่กล่าวไว้ใน
 กัจจายนปกรณ์เกิดจากลำดับตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในพระบาลี

เพราะฉะนั้น ในสัททนีติปกรณ์ พระอัครวงศาจารย์จึงกล่าวไว้ว่า

"ในกัจจายนปกรณ์ ทานโคกกล่าวลำดับนี้ไว้ว่า เอกะ, หสะ, สตะ,
 สหัสสะ, นหุตะ, ลักขะ, หสสทสหัสสะ, โภฏี, ปโยฏี, โภฏีปโยฏี,
 นหุตะ, นหุตะอยู่ตำแหน่งที่ 5 และที่ 11, อักโขภินี, ฟินทุ, อััพพะ,
 นิริัพพะ, อหะ, อพพะ, อญญะ, สุกันธิกะ, อุปปละ, กุมุทะ, ปทุมะ,
 ปุตตรีกะ, กถานะ, มหากถานะ, อสังเขยยะ. ลำดับนั้นเกิดจากพระ
 บาลี. ส่วนลำดับในพระบาลีพิงเห็นว่าเป็นอย่างนี้คือ พระชินเจ้าได้
 ตรัสไว้ว่า นิริัพพะ, (139) อพพะ, อญญะ, อหะ, กุมุทะ, สุกันธิกะ,
 อุปปละ, ปุตตรีกะ"

ในคำเหล่านั้น พิงทราบอธิบายดังนี้. นหุตะอยู่ตำแหน่งที่ 5 และตำแหน่งที่ 11
 อย่างนี้คือ เอกะ, หสะ, สตะ, สหัสสะ, นหุตะ, ลักขะ, หสสทสหัสสะ, โภฏี, ปโยฏี,
 โภฏีปโยฏี, นหุตะ.

ในกัจจายนปกรณ์ พระกัจจายนเถระได้กล่าวลำดับนี้ไว้ว่า อักโขภินี ฯลฯ
 อสังเขยยะ. ลำดับนั้นเกิดจากลำดับในพระบาลีพรหมสังยุต. แต่ว่าในพระบาลี พิงทราบ
 ลำดับโดยนัยที่ชาวเขา (พระกัจจายนเถระ) ก่าดังจะกล่าวอยู่ว่า พระชินเจ้าได้ตรัสลำดับ
 ดังนี้คือ นิริัพพะ ฯลฯ ปทุมะ. สุกันธิกะก็คือโสกันธิกะ. ปุตตรีกะก็คือปุตตรีกะ.

บัดนี้ จะกล่าวถึงอักโขภินี. จริงอยู่ อักโขภินีมีอยู่ 2 อย่างคือ อักโขภินีที่ใช่เกี่ยว
 กับการนับและไม่เกี่ยวกับการนับ. (140) สมจริงดังที่พระโมคคัลลานาจารย์ได้กล่าวถึงอักโขภินี
 ที่ไม่ใช่เกี่ยวกับการนับไว้ในสัททนิเวศวรรค (แห่งอภิธานปทีปิกา) ว่า

"เมื่อไม้ไผ่ 6๐ มัด ๆ ละ 6๐ ลำถูกเสนาที่กำกั่งเคลื่อนไปเหยียบ
 จนป่นปี้ เสนาเช่นนี้ชื่อว่า "อักโขภินี"

ในคำเหล่านั้น พิงทราบอธิบายดังนี้ เมื่อกำไม้ไผ่ 6๐ กำซึ่งมีไม้ไผ่กำละ 6๐ ลำ

"อักโขภินี". ลำไม้ไผ่ชื่อว่า "วสุ". ไม้ไผ่ 60 ลำเป็น 1 ก่า. 60 ก่าโดยกำหนดนั้น เป็นไม้ไผ่ 3,600 ลำ. ท่านอธิบายไว้ว่า ไม้ไผ่ 60 มัด ๆ ละ 60 ลำเป็นวัตถุที่กองทัพ ประกอบด้วยองค์ 4 โศกเคลื่อนไปอยู่กระทำไห้แห่งศกด้วยการรักษาความเท่า กองทัพนั้นชื่อว่า "อักโขภินี"

(141) ส่วนอักโขภินีที่ใช้เกี่ยวกับการนับมีกล่าวไว้หลายแห่ง. สมจริงถึงที่พระอัคร-
วงศาจารย์กล่าวไว้ในสัททนีติปกรณ์ว่า "อักโขภินีอยู่ตำแหน่งที่ 13 เมื่อนับตั้งต้นจาก 1 อย่าง
นี้คือ เอกะ, หสะ, สตะ, สหัสสะ, สตสหัสสะ, หสสสหัสสะ, โภฏี, ปโยฏี, โภฏีปโยฏี,
นหุตะ, นินนหุตะ, อักโขภินี, พึงทราบว่อักโขภินีอยู่ตำแหน่งที่ 14 โดยคำนี้ว่า

"ข้าง 900 เชือก แต่ละเชือกมีรถ 100 คัน รถแต่ละคันมีม้า 100 ตัว
มาแต่ละตัวมีชาย 100 คน ชายแต่ละคนมีหญิง 100 นาง หญิงแต่ละนาง
มีทาสีรับใช้ 100 นาง บุรพจารย์กล่าวถึงอักโขภินีไว้ดังนี้"

(142) ในคาลาเหล่านั้น บาทคาลาว่า นวนาคสหุธานี ความว่า มีข้าง 900
เชือก. บาทคาลาว่า นาเค นาเค สคฺ รกา ความว่า ไกลข้างแต่ละเชือกมีรถ 100
คัน รวมเป็นรถ 9 แสนคัน. บาทคาลาว่า รเถ รเถ สคฺ อสสา ความว่า ไกลรถ
แต่ละคันมีม้า 100 ตัว รวมเป็นม้า 9 โภฏีตัว. บาทคาลาว่า อสเส อสเส สคฺ นรา
ความว่า ไกลมาแต่ละตัวมีชาย 100 คน รวมเป็นชาย 900 โภฏีคน. บาทคาลาว่า นเร
นเร สคฺ กญฺญา ความว่า ไกลชายแต่ละคนมีหญิง 100 นาง รวมเป็นหญิง 90,000 โภฏี
นาง. บาทคาลาว่า เอเกกีย สคฺ ถิโย ความว่า ไกลหญิงแต่ละคนมีทาสีรับใช้ 100 นาง
รวมเป็นทาสีรับใช้ 90,000,000 โภฏีนาง บทว่า เอสา ความว่า ข้าง รถ มา ชาย
หญิงและทาสีรับใช้ประมาณเท่านั้นชื่อว่า "อักโขภินี". มีคำอธิบายว่า เมื่อ 100 คูณข้าง 9,000
เชือกได้ข้าง 9 แสนเชือกเป็นจำนวนรถ. (143) เช่นเดียวกัน เมื่อเอา 100 คูณรถ 9 แสน
คันได้ 9 โภฏี เป็นจำนวนม้า. ในคำทั้งปวงนี้นัยเดียวกันนี้. รวมเป็น 9 ล้าน โภฏี, 9 หมื่น โภฏี,
9 ร้อย โภฏี, 9 โภฏี, 9 แสน, 9 พัน ฉะนั้น ประมาณนั้นชื่อว่า "อักโขภินี".

ส่วนในฎีกามหาวงศ์ พระฎีกาจารย์กล่าวไว้ว่า "ขนาดของกองทัพพึงรู้ดังนี้ (ใคร
คนใดคบเห็นกรวามทศพระราชาวาท)

คือข้าง 1 โกฎิเชือก ข้างแต่ละเชือกมีรถเป็นอุปการะ 10 คัน
รถแต่ละคันมีม้าเป็นอุปการะ 10 ตัว ม้าแต่ละตัวมีนายขมังธนู
7 คน นายขมังธนูแต่ละคนมีบุรุษเป็นบริวารคนละ 20 คน เป็น
14,811 โกฎิ ชื่อวากองทัพ 1 อักโขภินี

แต่ไม่พึงสงเคราะห์ในที่นี้

(144) ในคถาถานัน ทานอธิบายไว้ว่า มีข้าง 1 โกฎิเชือก ข้างแต่ละเชือกมีรถ
เป็นอุปการะ 10 คัน รถแต่ละคันมีม้าเป็นอุปการะ 10 ตัว ม้าแต่ละตัวมีนายขมังธนู 7 คน
และนายขมังธนูเหล่านั้นมีบุรุษเป็นบริวารคนละ 20 คน. ข้างแต่พระผู้เป็นใหญ่กว่านระ นั้น
เป็นกองทัพ 1 อักโขภินีของราชบุตรของพระองค์. บุรุษ 14,000 โกฎิ. นายขมังธนู 700
โกฎิและม้า 100 โกฎิ รวมเป็น 800 โกฎิ, รถ 10 โกฎิและข้าง 1 โกฎิ รวมเป็น 11
โกฎิ. (ทั้งหมดรวม) เป็น 1 อักโขภินี.

ส่วนในอมรโกส ทานกล่าวไว้ว่า "เสนาที่ชื่อว่า "ปัตติ" ประกอบด้วยข้าง 1
เชือก, รถ 1 คัน, ม้า 3 ตัวและพลรบ 5 คน. เมื่อใช้ 3 เป็นตัวคูณตลอดทั้งเสนาที่ชื่อ
ปัตติก็จะเป็นการจัดกองทัพตามลำดับคือ เสนามุทะ, คุมพะ, คณะ, วาหินี, ปุตนา, จมูและ
อนิกินี. 10 อนิกินีนั้นเป็น 1 อักโขภินีซึ่งเป็นอิตถีสังคค์" (145)

ในคถาถานัน พิงทราอธิบายดังนี้. บาทคถาถาว่า เอเกเอภกรถาตยสสา ความ
ว่า ขวัญข้างงา คือว่าข้าง 1 เชือก, รถ 1 คันและม้า 3 ตัว. บาทคถาถาว่า ปตติ ปฏูจ
ปทาติกา ความว่า และคนก้าวเท้า คือว่าคนเดินเท้า 5 นายเป็น 1 เสนันครชื่อว่า "ปัตติ".
บทว่า ยโถตฺตวํ ความว่า ใช้ 3 คูณปัตติ คือว่าคูณปัตติด้วย 3 ตามลำดับเป็นการจัดกองทัพ
มีเสนามุทะเป็นต้น 7 ขนาด คือ เสนามุทะ, คุมพะ, คณะ, วาหินี, ปุตนา, จมู (146) และ
อนิกินีตามลำดับ คือว่าโดยลำดับด้วยพลพาทนะมีข้างเป็นต้นทั้งปวงอันเป็นอวัยวะแห่งตอนของ
ปัตติเสนา. ส่วน 10 อนิกินีเป็น 1 อักโขภินี. อนึ่ง ทานแสดงอรรถรบนีด้วยคำว่า ยโถตฺตวํ.
3 ปัตติชื่อว่า 1 เสนามุทะ, 3 เสนามุทะชื่อว่า 1 คุมพะ, 3 คุมพะชื่อว่า 1 คณะ, 3 คณะชื่อ
ว่า 1 วาหินี, 3 วาหินีชื่อว่า 1 ปุตนา, 3 ปุตนาชื่อว่า 1 จมู, 3 จมูชื่อว่า 1 อนิกินี. ทาน

9 ตัว, คน 15 คนชื่อว่า 1 เสนามุขะ. ในชื่อของกองทัพทั้งปวงก็พึงคูณด้วย 3. นี่เป็นเพียง การคำนวณที่เริ่มตนจากข้างเป็นลำดับไปเท่านั้น. ใน 1 คุมพะมีข้าง 9 เชือก (147) รถ 9 คัน มา 27 ตัว คน 45 คน. ใน 1 คณะมีข้าง 27 เชือก รถก็เช่นเดียวกัน (27 คัน) มา 81 ตัว คน 135 คน. ใน 1 วาทีมีข้าง 81 เชือก รถก็เช่นเดียวกัน (81 คัน) มา 243 ตัว คน 405 คน. ใน 1 ปุตนามีข้าง 243 เชือก รถก็เช่นเดียวกัน (243 คัน) มา 729 ตัว คน 1,215 คน. ใน 1 จุมมีข้าง 729 เชือก รถก็เช่นเดียวกัน (729 คัน) มา 2,187 ตัว คน 3,645 คน. ใน 1 อนิกินีมีข้าง (148) 2,187 เชือก รถก็เช่นเดียวกัน (2,187 คัน) มา 6,561 ตัว คน 10,945 คน. ส่วน 1 อนิกินีคูณด้วย 10 เป็น 1 อักโชภินี.

ในอักโชภินีนั้น นับข้างโค 21,870 เชือก แมรถก็นับโคเท่ากัน (21,870 คัน) มา นับโค 65,610 ตัวโดยไม่นับม้าหน้าชบวน และนับคนโค 109,350 คนด้วยประการฉะนี้. จม ถลาที่ว่าควยวาทะของอาจารย์ที่แสดงการนับทั้งปวง (เพียงเท่านั้น).

บัดนี้ พระญาณวิลาสเถระเมื่อจะแสดงประมาณของอักษะเป็นต้นตามที่กล่าวแล้วควย คูณขนาดใหญ่ (149) จึงกล่าว 3 คำตามคำที่ 8 เป็นต้นซึ่งมีคำว่า คูณชาน จตุโร ออช เป็นต้น. ในคำเหล่านั้น พึงทราบวินิจฉัยดังนี้. ในประเทศนั้น ๆ 4 คูณชานชื่อว่า 1 อักษะตามสมควร. ไม่เพียงแต่เท่านั้น 5 คูณชานชื่อว่า 1 อักษะ. 8 คูณชานชื่อว่า 1 กละ. ไม่เพียงแต่เท่านั้น 10 คูณชานชื่อว่า 1 กละ. 16 คูณชานชื่อว่า 1 กลัญชะ. ไม่เพียงแต่เท่านั้น 20 คูณชานชื่อว่า 1 กลัญชะ. 32 คูณชานชื่อว่า 1 ทรณะ. (150) ไม่เพียงแต่เท่านั้น 40 คูณชานเรียกว่า 1 ทรณะ. 64 คูณชานชื่อว่า 1 ปาฏฐกะ. ไม่เพียงแต่เท่านั้น 80 คูณชานชื่อว่า 1 ปาฏฐกะ. การนับนี้ใช้ในประเทศทั้งหลายโดยสมควร คือว่าตามสมควร. ทาน อธิบายไว้ว่า ในบางประเทศ 4 คูณชานเป็น 1 อักษะ. อนึ่ง 8 คูณชานเป็น 1 กละ. 16 คูณชานเป็น 1 กลัญชะ. 32 คูณชานเป็น 1 ทรณะ. 64 คูณชานเป็น 1 ปาฏฐกะ. แต่ในบาง ประเทศ 5 คูณชานเป็น 1 อักษะ. (151) อนึ่ง 10 คูณชานเป็น 1 กละ, 20 คูณชานเป็น 1 กลัญชะ, 40 คูณชานเป็น 1 ทรณะ, 80 คูณชานเป็น 1 ปาฏฐกะ. ก็การนับนี้สิ้นสุดท้ายยอมสม กับคำที่ทานกล่าวแล้วในหนหลังว่า คูณชาน ปุจก ออช ทรณ คูณชานพีส์. (5 คูณชานเป็น 1 อักษะ 10 คูณชานเป็น 1 กละ 20 คูณชานเป็น 1 กลัญชะ 40 คูณชานเป็น 1 ทรณะ 80 คูณชานเป็น 1 ปาฏฐกะ)

จึงกล่าว 2 คำตามีคำถาที่ 11 เป็นต้นมีคำว่า มาศกติกุลาเยว เป็นอาทิ. ในคำถาเหล่านี้ พึงทราบอธิบายดังนี้. 25 คุณาชนาคยอมเป็น 1 กลัญชะโยกการันับควยมาตราควงควย ทะนานของชาวมคธ คือว่าควยทะนานของชนชาวมคธ.

(152) อาจารย์พวกอื่นอีกกล่าววา "32 กลัญชะนั้น คือว่าประมาณ 32 คุณา". 50 คุณาตามสมควรชื่อว่า 1 ฐณะ. ไม่เพียงแต่เท่านั้น 64 คุณาชื่อว่า 1 ฐณะ. 100 คุณา คือว่าคุณา 100 ชื่อว่า 1 ปาฐฐกะ. ไม่เพียงแต่เท่านั้น 128 คุณา คือว่า 100 คุณาเกินไปอีก 28 คุณาชื่อว่า 1 ปาฐฐกะ. อนึ่ง 2 คำถานี้เป็นการแสดงวาหะของอาจารย์ พวกอื่นอีก เพราะฉะนั้น พึงเห็นการประกอบความนี้ควยวาหะของอาจารย์เหล่านั้นว่าอาจารย์ พวกอื่นอีกกล่าววา 25 คุณาชนาคยอมชื่อว่า 1 กลัญชะ. กลัญชะนั้นมี 32 คือว่าประมาณ 32 คุณาชนาคยอม. (153) ปาฐฐเมวา "คุณาชนาค" ดังนี้ถูกต้อง. ไม่เพียงแต่เท่านั้น 32 คุณาชื่อว่า 1 กลัญชะ, 50 คุณาชื่อว่า 1 ฐณะ ฯลฯ และ 100 คุณาชื่อว่า 1 ฐณะ. มี คำอธิบายวา ถาวา 25 คุณาเป็น 1 กลัญชะไซ้ 50 คุณากเป็น 1 ฐณะ, 100 คุณากเป็น 1 ปาฐฐกะ. ถาวา 32 คุณาชนาคยอมนั้นแหละเป็น 1 กลัญชะไซ้ 64 คุณากเป็น 1 ฐณะ, 128 คุณากเป็น 1 ปาฐฐกะเช่นเดียวกัน. พึงเห็นว่าพระญาณวิลาสเถระแสดงแม้อรรถรูปวา "ในบางประเทศ $10\frac{1}{4}$ คุณาชื่อว่า 1 อักชะ, $12\frac{1}{2}$ คุณาชื่อว่า 1 กละ, ในบางประเทศ 8 คุณาชื่อว่า 1 อักชะ, 16 คุณาชื่อว่า 1 กละ" นี้ ควย 2 คำถาเหล่านี้เอง.

(154) มีคำนี้ เพื่อจะแสดงวา "ปลละ" ศัพท์มีความหมายไคหลายอย่าง พระญาณวิลาสเถระจึงกล่าวคำถาที่ 13 ซึ่งเป็นคำถาสุดท้าย. ในคำเหล่านี้ มีคำอธิบายวา ในบางประเทศ 1 กละชื่อว่า 1 ปลละ, ไม่เพียงแต่เท่านั้น 1 กลัญชะ คือว่ากลัญชะ 1 ชื่อว่า 1 ปลละ, ไม่เพียงแต่เท่านั้น 5 ฐณะชื่อว่า 1 ปลละ. อนึ่ง 10 ฐณะชื่อว่า 1 ปลละ.

มีคำอธิบายวา ถาวา "ปลละ" ศัพท์หมายถึง "กละ" ไ้ 8 คุณาบาง 10 คุณาบางโดยคุณาชนาคใหญ่ชื่อว่า 1 ปลละเช่นเดียวกัน. $12\frac{1}{2}$ คุณาบาง 16 คุณาบางโดยคุณาชนาคยอมก็ชื่อว่า 1 ปลละ. ถาวา "ปลละ" ศัพท์หมายถึง "กลัญชะ" ไ้ 16 คุณาบาง 20 คุณาบางโดยคุณาชนาคใหญ่ชื่อว่า 1 ปลละเช่นเดียวกัน. (155) 25 คุณาบาง 32

แลกเปลี่ยนทรัพย์เป็นการหมุนเวียนภักตะโคโยวิธีการซื้อขาย. การถือเอาทรัพย์ของคนอื่นแล้วให้ทรัพย์ของตน (แก่คนอื่น) เรียกว่า "การซื้อ". การให้ทรัพย์ของตนแก่คนอื่นก่อนเรียกว่า "การขาย". (159) สิ่งของอันบุคคลพึงซื้อชื่อว่า "เกยย" ลง "ณ" ปัจจัย แปลง "อิ" เป็น "เอ". วลชี ชาติ ลงในอรรถะว่า "โซสอย" ลง "ยุ" ปัจจัย ลงนิคคหิตอาคม.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ 2 ต่อไป. ศัพท์ 4 ศัพท์เหล่านี้คือ มาสกะ กาสกะ มาสะและกาสะต่างก็แต่เพียงชื่อ คือว่าต่างกันแต่รูปศัพท์เท่านั้น (แต่) ความหมายเป็นอันเดียวกัน คือว่ามีความหมายเสมอกัน. เมื่อจะเฉลยคำถามว่า "ศัพท์เหล่านี้มีความหมายว่าอย่างไร?" พระญาณวิลาสเถระจึงกล่าววาทะ มาสกชดวาทจา. 2 บทว่า เตะ มาสกชดวาทจา ความว่า ศัพท์ (4 ศัพท์) เหล่านี้บอกความหมายว่า "มาสกะ" คือว่าบอกความหมายของศัพท์ว่า "มาสกะ" โดยสรุป.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ 3 ต่อไป. มาสกะมีความหนักและความเบาเท่ากัน คือว่ามีความหนักและความเบาเท่ากันและกันในทุกประเทศกหามิไค. จริงอยู่ ในบางประเทศ มาสกะหนัก (แต่) ในบางประเทศ มาสกะเบา.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ 4 และที่ 5 ต่อไป. มาสกะเหล่านี้เป็นเงินตราที่ชนทำควยทองแดง คือโลหะสีแดง ตะกั่ว (160) ยาง ครึ่งหรือเกินไม้ คือว่าเกินของต้นไม้. และมาสกะเหล่านี้ทั้งหมดจะต้องเป็นมาสกะที่มีรูปแสดงไว้ คือว่าเป็นมาสกะที่ประทับรูปไว้. อีกอย่างหนึ่ง เมื่อควรจะกล่าววาทะ "รูปทสสิตา" พระญาณวิลาสเถระกลับกล่าวว่า "รูปทสสิต" เพราะทานรัสสะ "อา" เป็น "อะ". ฟังประกอบเป็นรูปประโยคว่า รูปทสสิตา เตะ จ มาสกา (กมาสกะเหล่านี้มีรูปแสดงไว้). มาสกะทำควยทองแดงและเงินเท่านั้น กหามิไค. มาสกะที่ทำควยไม้เป็นต้นเป็นมูลคาของวัตถุที่มีราคาน้อย คือว่ามีค่าน้อยและเป็น มูลคาของวัตถุมีค่าเป็นต้น. อนึ่ง เป็นมูลคาของวัตถุที่มีราคาน้อย. มาสกะเป็นเงินตราที่แพร่หลาย คือว่าไป คือว่ากระจายไปอย่างกว้างขวางในสถานที่ที่ขังปวง. แม้ป่าธูระว่า "วิธวาริกา" ถูกต้อง. (161) ส่วนในเวสสวรรค (แห่งอภิธานปทีปิกา) พระโมคคัลลา - นาคารยักกล่าววาทะ "คัมภและตะกั่ว" ศัพท์ 3 ศัพท์หมายถึง "นาก"! ที่เรียกว่า "กาฬ" เพราะ

เป็น คิป ชาติ ลงในอรรถะว่า "เป็ยกเป็ยน" ลง "อุ" ปัจจัย หรือเป็น คป ชาติ ลง
 ในอรรถะว่า "เนาใหม่" ลง "อุ" ปัจจัย แปลง "อะ" ที่คนชาติเป็น "อิ". สี่ ชาติ ลง
 ในอรรถะว่า "นอน" หรือ "ผูก, มัด" ลง "ส" ปัจจัย. เพราะเหตุที่ "คิป" ศัพท์หมายถึงคิบัค
 ที่มีสี่ขา ก็มี ท่านจึงกล่าวว่ "ภาพคิป" เพราะทำให้วิเศษโดยเติม "ภาพ" ศัพท์. ฉะนั้น
 อาจารย์พวกหนึ่งจึงกล่าวว่ "พึงเห็นว่า คิปศัพท์บอกถึงคิบัคแท้ทั้ง 2 อย่าง". ใคร ๆ ไม่
 พึงถือเอาถ้อยคำของอาจารย์พวกนั้น เพราะท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์อมรโกสวามี "นาคะ สีสกะ
 อยะ ติฏฐะ วัปปานิ คิปุ ปิจฺจะ" และในคัมภีร์ที่รวบรวมเนื้อหาที่เหลือกันตั้งเป็นต้น (ท่าน
 ก็กล่าวไว้ว่า) คิปุ สีสกะ ริงกี. ฉะนั้น 2 ศัพท์คือ กาทะและคิปุต่างก็เป็นชื่อของคิบัค.
 เพราะศัพท์ 7 ศัพท์คือ นาคะ สีสกะ อยะ (162) ติฏฐะ วัฐะ มหามละและพุมละเป็นชื่อ
 ของคิบัคซึ่งมา (มีอยู่) ในปรกณดิน.

พึงทราบวินิจฉัยในคาลาที่ 6 ต่อไป. สองบทว่า สหทา นานาว ความว่า ศัพท์
 4 ศัพท์ตามที่กล่าวแล้วต่างกันโดยรูปศัพท์ คือว่าโดยชื่อเท่านั้น. คาลาที่ 7 มีเนื้อความง่าย.

พึงทราบวินิจฉัยใน 2 คาลามีคาลาที่ 8 เป็นต้น. บทว่า สุวณฺเณ ความว่า
 ควฺยทองทั้งสี่. กหาปณะบางชนิดผสม คือว่าถึง คือว่าไปถึงการผสมควฺยทอง เงินและทอง
 แดงที่ผสมกันและผสมควฺยทองแดง (อย่างเดียว). กหาปณะบางชนิดทำผสมควฺยตะกั่ว. บาท
 กล่าวว่ ลัญจิตฺตูปโกฏฺเณ ความว่า กหาปณะตามที่กล่าวแล้วเหล่านั้นทั้งหมดเป็นเงินตราที่
 กระทำโดยตัดเป็นรูปตามที่ประทับ. (163) พระญาณวิลาสเจระแสดงลักษณะของบาทควฺยคำ
 ว่า "กหาปณะ" เป็นต้น. กหาปณะหนึ่ง ๆ ตามที่กล่าวแล้วแบ่งเป็น 4 ส่วน คือว่า 4 ภาค.
 ใน 4 ส่วนนั้น ส่วนหนึ่ง ๆ นั้นแหละเรียกว่า 1 บาท. ในคำนี้มีอธิบายว่า บาทนั้นเป็นเงิน
 ตราที่มีความหนักและความเบาตามสมควร. บทว่า จตุโกฏฺฐาสกํ เป็นนปุงสกลิงค์. ปาฐะ
 แมว "เอโกว" ก็ถูกต้อง. บทว่า ภคฺคฺมฺลสฺสชฺษา ความว่า การนับมูลค่าของสิ่งของที่
 ควรซื้อขาย.

การพรรณานี้เนื้อความของมาตราเงิน (ภคฺคฺมฺลสฺสชฺษา) ตามที่พระญาณวิลาสเจระ
 กล่าวไว้ควยคาลา 10 คาลาจบแล้วควยประการฉะนี้.

(164) พระญาณวิลาสเถระครั้งแสดงมาตราเงิน (ภักตมูลสังขยา) อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดงขนาดของนိลกหาปะนะจึงกล่าวคำว่า วินเย วินยณฺณุตติ เป็นต้น. ในคำเหล่านั้น ฟังทราบอธิบายอย่างนี้ว่า ในการวินิจฉัยความหมาย คือว่าในการตัดสินความหมายในปาราชิกสิกขาบทที่ 2 ซึ่งมีในพระวินัย คือว่าในพระวินัยปฏิภณนั้นเอง ท่านผู้พระวินัย คือว่าวิญญูชนผู้พระวินัยโลกสาว (ถึงนိลกหาปะนะ) ไว้แล้ว คือว่าฟังกล่าวไว้. นิกหาปะนะ อยู่บางชนิดซึ่งเรียกว่า "นိลกหาปะนะ". นีลกหาปะนะนั้นเป็นเงินตราที่ไซ่สอย คือว่าเป็นเงินตราที่ประชาชนไซ่สอยโดยการซื้อขายในหมู่ชนชาวมคธ คือว่าในแคว้นมคธ.

(165) นีลกหาปะนะนั้นทำด้วยทองแดงเท่านั้น. นักปราชญ์คือท่านผู้พระวินัย ได้แก่มกัทธิศุคอยู่ในฐานะครูทั้งที่ได้รับความนับถือน้อยและมากต่าง ๆ กันก็กล่าววินิจฉัยความหมาย (ของนีลกหาปะนะ) ไว้ว่า "อาจารย์พวกอื่นอีกกล่าวว่า นีลกหาปะนะนั้นทำเจือปน คือว่าทำด้วยโลหะมีทอง เป็นต้นที่เจือปน คือว่าผสมกัน"

บัดนี้ พระญาณวิลาสเถระเมื่อจะขยายคำที่ท่านกล่าวไว้ คือว่าขยายความหมาย (ของคำ) ที่ท่านกล่าวไว้ในคำว่า "มิสฺสึโกโต" (ในคาถาที่ 2) นี้ให้พิสดารจึงกล่าว 2 คาถา มีคำว่า เหมรชฺฌิ เป็นต้น. ในคำเหล่านั้น มีคำอธิบายว่า นีลกหาปะนะซึ่งมี 20 มาสะ คือว่าประมาณ 20 มาสะเป็นเงินตราที่ช่างทองทำด้วยทอง เงินและทองแดงผสมกันโดยไม่ให้ผิดจากลักษณะที่โบราณจารย์ชี้แจงไว้ในคำรบา คือว่าคำรบาโบราณ.

จริงอยู่ นีลกหาปะนะนั้นโบราณจารย์ได้ชี้แจงไว้ในคำรบาที่เกี่ยวกับการ (166) ผสมทองหนักหนึ่งบาท เงินหนักหนึ่งบาทและทองแดงหนักสองบาท เขาคอยกันแล้วประทับเป็นรูป คือว่ารูปที่ประทับแล้วทำ (เป็นเหรียญ).

บรรดาชื่อโลหะเหล่านั้น เรียกว่า "เหมะ" คือว่า"สุวักณะ" เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นสถานที่ที่จิตไป คือว่าไปถึง. เป็น หิ ธาตุ ลงในอรรถว่า "ไป, ไปถึง" ลง "ม" ปัจจัย. ธาตุ ลงในอรรถว่า "ยอม" ลง "ณฺ" ปัจจัย ลง "น" ที่ต้นธาตุเสีย สำเร็จรูปเป็น "รชฺชเ". "คัมพะ" เป็นโลหะพิเศษชนิดหนึ่ง กล่าวคือเป็นโลหะที่ (มีสี) เหมือนผลมะเคื่อ (สุก). สุธ ธาตุ ลงในอรรถว่า "เกี่ยวของ" ลงนิตฺตฺติที่ต้นธาตุ.

เรียกว่า "ลัชณะ" เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า วัตถุนั้นบุคคลยอมเก็บของ. มีคำอธิบายว่า $\frac{1}{4}$ ของปาฐะเรียกว่า "บาท". นีลลหภาพณะโดยผสมทองและเงินประมาณหนึ่งบาทนั้นและทองแดงประมาณสองบาท. (167) พึงทราบวินิจฉัยในคาลาที่ 5 และที่ 6 ต่อไป. 4 เมล็ดข้าวเปลือกชื่อว่า 1 กุชชา, 2 กุชชาเป็น 1 มาสกะ, 20 มาสกะโดยประมาณ คือว่าประมาณ 20 มาสกะเป็น 1 นีลลหภาพณะ. ส่วนในปาฐะว่า "วีลคิมาสกา" ความว่า นีลลหภาพณะมีประมาณ คือว่าหนักประมาณ 20 มาสกะ.

$\frac{1}{4}$ คือว่าส่วนที่ 4 ของนีลลหภาพณะชื่อว่า 1 บาท. บาทนั้นมี 5 มาสกะ. และประมาณนั้น (5 มาสกะ) เป็น 1 บาท. มีคำอธิบายว่า 1 นีลลหภาพณะคิดเป็นมาสกะได้ประมาณ 20 มาสกะ คิดเป็นกุชชาได้ประมาณ 40 กุชชา คิดเป็นเมล็ดข้าวเปลือกได้ 160 เมล็ดข้าวเปลือก. 1 บาทคิดเป็นมาสกะได้ประมาณ 5 มาสกะ คิดเป็นกุชชาได้ (168) ประมาณ 10 กุชชา คิดเป็นเมล็ดข้าวเปลือกได้ 40 เมล็ดข้าวเปลือก.

พึงทราบวินิจฉัยในคาลาที่ 7 และที่ 8 ต่อไป. บาทนั้นผสมด้วยโลหะมีทองเป็นต้นเท่านั้น คือว่าบาทนั้นเป็นเงินตราที่ผสมด้วยทอง เงินและทองแดงเท่านั้น. หลายบทว่า เจตมาเปตวา น ความว่า ดาว่าจะตีราคาโดยประการทั้งปวงแล้ว บัณฑิตก็ไม่พึงนับ 20 เมล็ดข้าวเปลือก คือว่าขนาด 20 เมล็ดข้าวเปลือกโดยสภาพของทอง (ว่า เป็น 1 บาท).

"โทษ" วิญญูชนเรียกว่า "เอละ" เพราะอรรถะว่า ชนทั้งหลายยอมกระเทือน คือว่ายอมหัวนไหว. อิล ธาตุ ลงในอรรถะว่า "หัวนไหว". บาทคาลาว่า นิโทสตคา ตถิวิโค ความว่า กหภาพณะที่ท่านเรียกว่า "นีละ" เพราะปราศจากโทษ กล่าวคือ "เอละ" สองบทว่า ตสส ปาโท ความว่า 1 บาทจึงเป็น $\frac{1}{4}$ ของนีลลหภาพณะนั้น คือว่ามีราคาเป็นทอง 20 เมล็ดข้าวเปลือก คือประมาณ 20 เมล็ดข้าวเปลือก. ในคำที่ท่านกล่าววา (169) "เนลลหภาพณะ" พึงเห็นว่าท่านกล่าวอย่างนี้เพราะแปลง "อี" เป็น "เอ". บาทนั้นผสมด้วยโลหะมีทองเป็นต้นโดยแท้. แต่เมื่อใช้โลหะชนิดอื่นทำพึงตีราคาโดยถือเอาทองประมาณ 20 เมล็ดข้าวเปลือกนั้นแหละเป็นเกณฑ์.

พึงทราบวินิจฉัยในคาลาที่ 9 ต่อไป. ภิกษุเหล่าใดเป็นพาล ขโมยสิ่งของอันเป็น

ลึกขามที่ 2 พระอุบาลีเถระกล่าวไว้ว่า "ก็โดยสมัยนั้นแล ในกรุงราชคฤห์ 20 มาสกะ
 เป็น 1 บาท". อรรถกถาแห่งปาราชิกลึกขามที่ 2 มีว่า "สองทวา ปุณฺณมาโลโก ปาโท
 ความว่า ครั้งนั้นในกรุงราชคฤห์ 20 มาสกะเป็น 1 กหาปณะ เพราะฉะนั้น 5 มาสกะจึง
 เป็น 1 บาท. ควฺยลัคนฺธเนน $\frac{1}{4}$ ของกหาปณะพึงทราบว่าเป็น 1 บาทในชนบททั้งปวง. ก็
 บาทนั้นแลพึงทราบว่าเป็นของโบราณ มิใช่โดยถือเอากหาปณะนอกนี้มฺรุทฺรทามก
 กหาปณะเป็นตน. แม้พระพุทฺธเจ้าทั้งหลายในอดีตกาลสักทรงบัญญัติปาราชิก (ลึกขามที่ 2)
 ควฺยบาทนั้น. (170) ถึงพระพุทฺธเจ้าทั้งหลายในอนาคตก็จักทรงบัญญัติโดยท่านเองเดียวกัน"
 ฎีกาแห่งอรรถกถานั้นมีว่า "ควฺยคํวํ $\frac{1}{4}$ (ของนี้ลกหาปณะ) พึงทราบว่าเป็น 1 บาท. นั้น
 เอง พึงเห็นว่าเท่ากับทานกถาคํวํอธิบายไว้ว่า $\frac{1}{20}$ ของกหาปณะเป็น 1 มาสกะในชนบท
 ทั้งปวง. พึงทราบว่านี้ลกหาปณะทั้งหลายสร้างขึ้นมีลักษณะสมบูรณ์ตรงตามตำราโบราณ. กหาปณะ
 ที่มฺรุทฺรทามะ¹ สร้างขึ้นชื่อว่า "มฺรุทฺรทามกกหาปณะ". ไคยินฺนว่า มฺรุทฺรทามกกหาปณะนั้นมีราคาเป็น
 3 ส่วนของนี้ลกหาปณะ (3 เทาของนี้ลกหาปณะ). อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า ก็ในประเทศ
 ที่ไม่มีนี้ลกหาปณะ (171) ทั้งในที่ใช่และไม่ใช่นี้ลกหาปณะก็พึงกำหนดถือเอาสิ่งของที่เป็นไปควฺย
 อํานาจราคาทีเท่ากันโดยเปรียบเทียบกับนี้ลกหาปณะ". วิมติวิโนทนีมีว่า "พึงทราบว่านี้ลกหาปณะ
 สร้างขึ้นตรงตามตำราโบราณมีค่าเป็นทองหนักที่สุดประมาณ 20 เมล็ดข้าวเปลือก และถูกต้อง
 ตามลักษณะ. กหาปณะที่ใครคนหนึ่งชื่อว่า "มฺรุทฺรทามะ" สร้างขึ้นชื่อว่า "มฺรุทฺรทามกะ". ไค
 ยินฺนว่า มฺรุทฺรทามกะนั้นมีค่าเป็น 3 ส่วนของนี้ลกหาปณะ. ในประเทศที่ไม่มีนี้ลกหาปณะ ก็พึง
 กำหนดเอาสิ่งของที่มีค่าเป็นทองที่หลอมแล้ว ปราศจากจุกคํว 5 มาสกะว่าเป็น 1 บาท. (172)
 ทวา เตน ความว่า อันเป็น $\frac{1}{4}$ ของนี้ลกหาปณะ"

พระญาณวิลาสเถระพรรณแสงกว่า 5 มาสกะเป็น 1 บาท คือว่าประมาณ 40 เมล็ด
 ข้าวเปลือกแล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดงว่าในสถานภาพของนี้ลกหาปณะ 5 มาสกะพึงเห็นว่าเป็น 1
 บาทควฺยทองบริสุทธิ์ประมาณ 20 เมล็ดข้าวเปลือก ดังนี้ จึงกล่าว 2 คาลามีคาลาที่ 10 เป็น
 ตนมีคํวว่า ยสมิ ปเทสเส เป็นอาทิ. ในคํวเหล่านั้น พึงทราบอธิบายดังนี้. กหาปณะนั้น
 คือว่านี้ลกหาปณะไม่เป็นไป คือว่าไม่มีในประเทศใด. วัคคฺมมีราคา 1 บาทนั้น คือว่ามีราคา

บุญใดให้ความสุขซึ่งข้าพเจ้าผู้รจนานุกรมสังฆาปกาสะกปรกณีนีประสพ
แล้ว ควบบุญนั้นของข้าพเจ้า ขอความหวังอันดีงามของหมู่สัตว์จงสำเร็จ ฯ

ขอสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายอันดีโคจรอบ ในอนันตจักรวาล จงมีความสุข
สุข มีอายุยืน เห็นแต่กรรมอันเจริญทุกเมื่อ ฯ

(176) อนึ่ง สัตว์ทั้งหลายผู้ใคร่บุญ เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า มีพระธรรม
อันเลื่อมใสแล้วและเลื่อมใสในพระสงฆ์ ขอสัตว์เหล่านั้นอันมีประการอย่างนั้น
จงได้ความสำเร็จแห่งความหวังและความพ้นทุกข์ ฯ

ส่วนข้าพเจ้าพึงไถ่ถอนอันสูงสุกที่เข้าใจกันว่า "พระอรหันต์" อันประดับ
ด้วยคุณทั้งปวงในภพสุกหลาย ฯ

เมื่อใดแล พระมุนายกแห่งโลก พระนามว่า "อริยมะตไตรย์" ทรง
อุปติแล้ว เมื่อนั้น ข้าพเจ้าอยู่เฉพาะพระพักตร์ พึงสละกรรมนั้นของพระองค์ ฯ

ครั้นสละกรรมของพระองค์แล้ว พึงบรรลุผลอย่างยิ่ง ครั้นนั้น ข้าพเจ้า
พึงประดับด้วยคุณแม่งสิ้น ฯ

ถ้าข้าพเจ้าไม่พึงบรรลุผลในสำนักของพระองค์ ท่องเที่ยวไปในภพน้อย
ใหญ่ ไม่พึงเสพมิตรชั่ว พึงเสพบุรุษสูงสุกทั้งหลาย ฯ

(177) ข้าพเจ้าไม่พึงประกอบด้วยทิฏฐิชั่ว พึงประกอบด้วยทิฏฐิดี ข้าพเจ้าจึง
ประกอบด้วยคุณธรรมมีทานเป็นต้น เป็นผู้เลื่อมใส อันชาวโลกรู้จักแล้ว ฯ

ขอพระสัตว์ธรรม जोคำสอนของพระโลกนาถ จงรุ่งเรืองตลอดกาลนาน
ขอปรากฏสัตว์แม่มกหมุหลายจงเป็นผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ฯ

ขอฝนจงตกในฤดูกาล นำเมฆนิโคตไปสู่ความมั่งคั่ง จงยังท้องธารให้
หลั่งลงโดยชอบ เลี้ยงรักษาปรากฏสัตว์และตติชาติอันกำเนิดจากพื้นภูมิภาคทุกเมื่อ ฯ

มารดาบิดารักษามุตรน้อยผู้เกิดจากตนเป็นนิตยันนโค ขอพระราชทาน
หลายจงทรงรักษาชนโดยธรรมทุกเมื่ออันนั้นแล ฯ